

ИВАН ЯНЕВ
ОТ ПОЛУМЕСЕЦА ДО
ПЕТОЛЪЧКАТА
1878–1944 Г.

chitanka.info

Посвещавам книгата на моето семейство

ПРЕДГОВОР

В новия 21 век българското общество продължава да живее в Третата българска държава, възстановена на балканската геополитическа карта с решенията от Берлинския конгрес от 1878 г. След близо петвековна османска власт българската държава започва своя път на формиране, изграждане и консолидация. Тя преминава през трънливия път на политическите загуби, но и на блестящите военни победи, които утвърждават неповторимото присъствие на България в балканските и европейските процеси в периода до края на Втората световна война 1945 г. Този 66-годишен период разкрива многообразието от личности, които в различни периоди от българската история чрез своето поведение и решения определят нейните възходи и нейните неуспехи. Такива са първият български княз на следосвобожденска България Александър Батенберг, другите български владетели Фердинанд Кобургготски и неговия син Борис III, както и Ст. Стамболов, К. Стоилов, Ив. Евст. Гешов, Ал. Стамболийски, Ал. Цанков, Б. Филов и много други.

През последните две десетилетия този период от българската история е предмет на многобройни изследвания. Написаното досега очертава две тенденции — едната е да се търси обективната оценка на проблемите от капиталистическия период на България, а другата — поредната интерпретация на събития и факти с тенденциозна насоченост. Авторът Иван Янев може да бъде причислен към представителите на първото направление. Освен това той има за цел не само да даде ясна представа за този противоречив период от българските процеси, но да го направи на достъпен език, освободен от грандоманщина и претенциозност.

Той се справя успешно с тази задача, която само на пръв поглед изглежда лесна. Само професионалист, който е добре запознат с многообразието от проблеми и многопластови процеси, може да представи убедително, логично и ясно явленията от края на XIX и първата половина на XX век.

Иван Янев успешно преодолява това интелектуално предизвикателство. Написаното от него се чете леко, за което спомага добрата логика, взаимнообоснованата логичност на повествованието, както и доброто познаване на подводните камъни на преднамерените тези. Той успява да запази дистанцираност към представяните събития и процеси, което гарантира обективността и засилва вярата, че написаното от него е истинско и полезно за възприемане.

Проф. д.ик.н. Нина Дюлгерова

1. ОСВОБОЖДЕНИЕТО

След почти 5-вековно турско владичество настъпва часът на българското освобождение. През пролетта на 1876 г. избухва Априлското въстание, което е удавено в кръв. През следващата година Русия обявява война на Високата порта и след епични боеве при Шипченския проход, Плевен и др. на 31 януари 1878 г. се подписва Одринското примирие между Русия и Турция. Високата порта обаче не бърза да изпълни условията по примирието и поради този факт Великият княз Николай Николаевич дава нареждане за настъпление на руската армия към Цариград. Тази акция има демонстративен характер, но турската армия е в толкова лошо положение, че не оказва съпротива и руските военни части стигат до покрайнините на турската столица. На 3 март се сключва руско-турският прелиминарен Санстефански договор. Като помощници на Русия във войната срещу Турция се включват с военни части Румъния, Сърбия и Черна гора. Румънците получават за награда Северна Добруджа, сърбите присъединяват Нишко, Пиротско и Вранско. Русия присъединява към своята територия Бесарабия.^[1] Прелиминарният характер на Санстефанския договор се доказва от факта, че се налага свикване на конгрес на европейските сили за уреждане на създалото се положение. Конгресът се провежда от 13 юни до 13 юли и завършва със споразумение, постигнато между Великите сили. Българската държава е обособена като трибутарно княжество, обхващащо териториите на север от Стара планина и Софийската област. Южна България се обособява като административно автономна област под наименованието Източна Румелия, но в структурите на Османската империя. А земите на Македония, Беломорието и Източна Тракия се дават обратно на Високата порта.^[2]

На 3 март 1878 г., когато е сключен руско-турският Санстефански договор, умира и началникът на Канцеларията за гражданско управление княз Владимир Черкасски. След малко повече от 2 месеца

на 8 май е назначен руски императорски комисар в България — княз Александър Дондуков-Корсаков.^[3]

В Берлин се извършва безогледно разпокъсване на етническа България. Великите сили нямат намерение да бъде създадена нова силна държава в югоизтока, която се предполага, че ще бъде сателит на Русия. След несправедливия за българите Берлински конгрес започват протестни действия на българите, оставени под турско управление. На 29 август в Търново се създава първият комитет „Единство“ и след това започва изграждането на такива комитети и в други населени пунктове на страната.^[4] В учредителния протокол на първия комитет „Единство“ от 29 август 1878 г. се казва, че комитетът се създава с идея да подпомага и облекчава положението на македонските и тракийските българи, които остават в рамките на Османската империя.^[5] Връх в протестните действия на българите срещу решенията в Берлин се явява Кресненско-Разложкото въстание, избухнало на 5 октомври 1878 г. и продължило до пролетта на следващата година. Въпреки неуспеха на въстанието, то показва непримиримостта на българите срещу разпокъсването на българската територия и народ и тяхната решимост за водене на борба за постигане на обединението.^[6]

---

[1] Митев, Пл. Българското възраждане. С., 1999 г., с. 147–149. ↑

[2] Пак там, с. 150. ↑

[3] Колектив. История на България, т. 7. С., 1991 г., с. 28–29. ↑

[4] Стателова, Е., Пантев, А. Съединението на княжество България с Източна Румелия. С., 1995 г., с. 16. ↑

[5] Георгиев, В., Трифонов, Ст. История на българите 1878–1944 г. в документи, т. 1, ч. 2. С., 1996 г., с. 105. ↑

[6] Стателова, Е., Пантев, А. Съединението на княжество България с Източна Румелия. С., 1995 г., с. 17. ↑

2. ПЪРВИ СЪПКИ

На 16 април 1879 г. Учредителното събрание в Търново приема Търновската конституция.^[7] През април 1879 г. първото Велико събрание избира младия 22-годишен немски принц Александър Батенберг за княз на възстановената българска държава.^[8] На 24 юни княз Батенберг пристига в България, а на 26 юни полага клетва като български монарх.^[9] Князът още от самото начало се обявява против Търновската конституция, която силно ограничава княжеските му прерогативи. Той иска от руския император да го подкрепи за промяната на конституцията, но последния е на мнение, че каквито и промени да се предприемат, те трябва да станат по легален начин, а не чрез противозаконни действия. Батенберг намира съмишленици в България в средите на консервативната партия, чиито лидери са настроени прозападно, защото са получили образованието си на Запад, а също и са твърде състоятелни. Въпреки народния вот князът в началото поверява властта на консерваторите, но в крайна сметка се убеждава, че трябва да предостави управлението на партията, ползваща се с народното доверие, т.е. Либералната партия. На 1 март 1881 г., когато на власт са либералите, е извършен смъртоносният атентат срещу царя освободител Александър II. Това дава силен тласък в консерваторската агитация, насочена срещу опонентите им от Либералната партия. Те се опитват да представят либералите като изповядващи идеологията на революционерите и нихилистите или, с други думи, близки по разбиране с убийците на руския император. Александър Батенберг заминава за Русия, като формалният повод за това е погребението на убития цар. След Русия той посещава Германия и Австро-Унгария, където му е засвидетелствана подкрепа за подготвяния преврат срещу Търновската конституция.^[10] Князът се завръща в България на 16 април и преценява, че външнополитическата обстановка е благоприятна за намеренията му. На 27 април 1881 г. Батенберг издава манифест, в който казва, че той ще абдикира и свиква Велико народно събрание, на което да предаде властта. Той казва още,

че би могъл и да остане на престола, но при условие, че ВНС приеме промените, желани от него. Князът назначава ново правителство начело с ген. Ернрот.^[11] Изборите за Велико народно събрание от средата на юни 1881 г. категорично се печелят от консерваторите благодарение на активните незаконни действия срещу Либералната партия. На много места избухват безредици, потушени от правителството. Така във ВНС са избрани едва няколко либерали. На 1 юли Александър Батенберг най-сетне осъществи своя блян за княжеска диктатура след като народните избраници послушно гласуваха суспендирането на Търновската конституция за срок от 7 години. За тези 7 години се установяваше т.нар. режим на пълномощията. Князът ставаше едноличен ръководител на страната, като в това си действие бе усърдно подкрепян от консерваторите. Русия също подкрепяше действията на българския монарх, така че той можеше да бъде доволен за успешното провеждане на обрата в управлението на България.^[12] Княжеските действия по същество се явяват своего рода държавен преврат. Това е първият, но далеч не последният преврат в новата българска история. Но нещата не тръгват така, както навярно си е представял българският княз, който е твърде млад и неопитен в държавните дела. Появяват се сериозни противоречия между руските членове във властта и консерваторите. В крайна сметка князът решава и към края на 1881 г. отстранява от управлението руските елементи и се доверява изцяло на консерваторите. Либералите са подложени на гонения и тяхната дейност постепенно замира, защото лидерите им нямат възможност да стегнат редиците.^[13] В средата на април 1882 г. княз Батенберг потегля за Виена, а след това отива и в Петербург. Неговото желание е да върне обратно в България ген. Ернрот, но Русия категорично отказва. Царската позиция е за ненамеса в българските работи. Но в крайна сметка руснаците се съгласяват и двама генерали Соболев и Каулбарс са изпратени в България, като първият става министър-председател и министър на вътрешните работи, а вторият — министър на външните работи.^[14] Спйката, която князът искаше да се получи между консерваторите и руските генерали, се провали. Започнаха прогресивно да се задълбочават конфликтите между тях. Соболев започна да разбира, че либералите всъщност не са русофоби, каквито се опитваха да ги изкарат консерваторите, а тъкмо напротив, именно те са поддръжници на руската линия в България. Върхът в

разкола между русите и консерваторите е на 3 март 1883 г., когато Соболев уволнява министрите-консерватори. При посещението си в Русия княз Батенберг отново иска ген. Ернрот да бъде изпратен в София. Първоначално русите се съгласяват да го изпратят, но не като министър-председател, а като императорски комисар, но след това императорът променя решението си.^[15] На 12 юли княз Батенберг се завръща в България от 3-месечно странство и започва да работи за свалянето на руските генерали от власт. Започват и либерало-консерваторски разговори за единодействие срещу генералите. На 30 август князът обнародва манифеста, който му е предложен от русите и с който се назначава комисия, чието задължение е да изработи проект за конституция.^[16] Руските генерали приемат манифеста от 30 август като знак за добро развитие на обстоятелствата в тяхна полза, но те не са наясно, че им се готви отстраняване от постовете, заемани в българското правителство. На 6 септември при наличието на консенсус между консерваторите и умерените либерали князът издава манифест, по силата на който двамата генерали Соболев и Каулбарс са отстранени от правителството, а новият кабинет е съставен на 7 септември от либерали и консерватори.^[17]

---

[7] Бобев, Б. Записки по история на България (1878–1944 г.). С., 1992 г., с. 14. ↑

[8] Димитров, И. Князът, конституцията и народът. С., 1972 г., с. 13. ↑

[9] Бобев, Б. Записки по история на България (1878–1944 г.). С., 1992 г., с. 16. ↑

[10] Димитров, И. Князът, конституцията и народът. С., 1972 г., с. 48–50. ↑

[11] Пак там, с. 55–56. ↑

[12] Пак там, с. 89–90. ↑

[13] Пак там, с. 118–119. ↑

[14] Пак там, с. 138–140. ↑

[15] Пак там, с. 163–164. ↑

[16] Пак там, с. 181. ↑

[17] Пак там, с. 185–187. ↑

3. СЪЕДИНЕНИЕТО

През пролетта на 1880 г. се наблюдава напрежение между Турция, от една страна и Гърция и Черна гора, от друга. Това дава повод на българи от княжеството и Източна Румелия да се срещат и да обсъждат евентуална съединистка акция. Но като се има предвид изолацията, в която е попаднала Русия след Освободителната война, а също и английската позиция, която е благоприятна за Гърция и Черна гора, но не е такава за една акция, нарушаваща Берлинския договор.^[18] На 10 февруари 1885 г. в Пловдив се създава комитет, който си поставя за цел освобождаването на Македония. Начело на комитета застава Захари Стоянов, а в състава му влизат революционери и участници от Освободителната война.^[19] През лятото на 1885 г. напрежението в Източна Румелия се засилва. Провеждат се редица просъединистки акции от страна на населението. На 25 юли Българският таен революционен комитет заседава в с. Дермендере. На това събрание е взето решение за подготовка на съединението между Княжество България и Източна Румелия. В комитета са включени нови хора за изпълнение на поставените задачи.^[20] В края на август съединистите изпращат при княз Александър Батенберг двама пратеници Ризов и майор Муткуров, като с включването на последния искат да покажат, че войската е съпричастна към готвената акция. Князът, който е бил предупреден от руския външен министър, че евентуална промяна на статуквото на Балканите не е желана, се озовава в твърде деликатна ситуация. Но недоверието, с което е гледан в Русия, не му дава големи възможности за избор и той решава да подкрепи рискованата, но справедлива кауза.^[21] Сигналят за съединението е даден преждевременно от Панагюрище, където на 2 септември трима младежи с развято знаме и изстрели издигат лозунги за съединение. Младежите са арестувани, но под натиска на населението отново са освободени. На следния ден в отсъствие на Захари Стоянов комитетът взема решение за обявяване на Съединението, което трябва да се извърши на 5 срещу 6 септември.^[22] След ювелирната акция по

съединението на двете изкуствено създадени области, извършена в първите часове на 6 септември, управляващите в княжеството признават и дават подкрепата си за новосъздаденото положение. На 8 септември в Търново князът издава манифест, с който признава Съединението, а на следния ден, придружен от министър-председателя Петко Каравелов, посещава Пловдив, където е посрещнат изключително радушно от населението.^[23]

---

[18] Стателова, Е., Пантев, А. Съединението на княжество България с Източна Румелия. С., 1995 г., с. 28–30. ↑

[19] Пак там, с. 57. ↑

[20] Пак там, с. 73–74. ↑

[21] Пак там, с. 75–76. ↑

[22] Пак там, с. 77–78. ↑

[23] Пак там, с. 85. ↑

4. ЗАЩИТА И ЛЕГАЛИЗАЦИЯ

На първо време Отзвукът в Европа е неблагоприятен. Но след като руският император, обратно на всички прогнози, не подкрепя Съединението и изтегля руските офицери от България, се наблюдава промяна в английската политика, която започва да симпатизира на българите. Всички европейски сили се обявяват за възстановяване на статуквото, но без използване на въоръжена сила, а само за дипломатически действия. Това изрично е внушено в Цариград, където настроението е такова, че положението от преди 6 септември трябва да се възстанови с оръжие. Едва ли и Австро-Унгария е толкова против Съединението и нарушаването на Берлинския договор. Та нали във Виена имат сериозни аспирации към Босна и Херцеговина.^[24] Великите сили стигат до консенсус да се проведе посланическа конференция. Конференцията е свикана на 24 октомври в Топханенския дворец в Цариград. Два дни по-рано на 22 октомври българският княз Александър е отчислен от състава на руската императорска войска и също му е отнето генералското звание. Това е лош предвестник за съдбата на България. Но на започналата конференция обстоятелствата се стичат така, че българският въпрос може да се разреши и благоприятно. Тези надежди са породени най-вече от английската позиция.^[25] Българите чакат с трепет разрешението на този казус и се готвят да защитят новосъздалото се положение дори с цената на военен конфликт, който безспорно трябва да се очаква от страна на Високата порта. Каква изненада е сръбското нахлуване от 2 ноември. Сърбия, която е съсед на България и която не е засегната с извършеното на 6 септември, се почувства задължена да възстанови равновесието на Балканите, компенсирайки себе си с територии, взети от княжеството.^[26] Целта на сърбите е да извършат една светкавична война и да тушират младата българска държава. Като се има предвид, че сръбската армия е добре обучена и екипирана, това начинание не изглежда толкова невъзможно, още повече, че българската армия е твърде зле екипирана и въоръжението ѝ не е

добро. А дори и това да не бе така, главните сили на българската армия са дислоцирани на българо-турската граница, откъдето се очаква военна експанзия. Слабите военни формирования и доброволческите отряди успяват да свършат чудесна работа. Те забавят максимално сръбските войски и не им позволяват да изпълнят своя план за блицкриг срещу България. На коронен съвет в столицата се решава да се даде генерално сражение на сливнишката позиция. Започва бързата евакуация на българската войска от южната граница и нейното разполагане на сливнишката позиция. Решителните боеве за изхода на войната започват на 5 ноември.^[27] Ожесточените боеве, които се водят до 7 ноември, са решителни за съдбата на България. На 7 ноември българите успяват да надделеят над агресора и София, и България, и Съединението са защитени.^[28] Започва контранастъпление на българската армия. Сърбите отстъпват, а българите, въодушевени от победите, решително ги преследват. След като се вижда, че Сърбия е заплашена от разгром, на 12 ноември колективна нота на Австро-Унгария, Германия и Русия уведомява воюващите, че кръвопролитие трябва да бъде прекратено. Българите отхвърлят предложението на Великите сили и продължават военните действия.^[29] На 14 и 15 ноември се водят изключително кръвопролитните боеве за Пирот. Там също българското оръжие печели, но на 16 ноември при българските войски се явява австро-унгарски дипломат, който заявява на княз Александър, че българите трябва да преустановят военните действия, защото в противен случай насреща им ще се озоват австро-унгарски военни части. Александър Батенберг приема ултиматума и военните действия са спрени. В северозападна България сърбите също не постигат успех, те обсаждат видинската крепост едва след боевете при Сливница и правят неуспешни опити да превземат крепостта, твърдо отбранявана от своите защитници. Така и последният коз, на който се надяват сърбите, им се изплъзва.^[30] Примирието между двете воюващи държави е подписано на 9 декември. Мирните преговори започват в Букурещ и завършват с подписването на странен мирен договор, в който единствената придобивка за България е датата, на която е сключен — 3 март 1886 г. или деня, в който се подписва Санстефанският мирен договор. Споразумението, подписано в румънската столица, е лаконично и постановява, че трябва да се възстанови статуквото между двете държави от преди началото на

войната. Сърбия в качеството си на агресор не поема никакви пасиви, а България в качеството си на победител не се обезщетява за убитите, ранените и материалните загуби, причинени от войната. На 24 март идва и дипломатическото признаване на Съединението с подписването на Топханенския акт. Русия отново проявява антипатията си към българския княз и по нейно настояване името му не се упоменава като управител на Източна Румелия, а просто се вписва „българския княз“. Руската отрицателна позиция спрямо България през този период допринася за благоприятното разрешаване на създалата се криза, защото провокира положителната позиция на Англия. Така че може да се каже, че освободителката, въпреки личната неприязън на руския император към българския княз, отново изиграва решителна роля за българското обединение.^[31]

---

[24] Пак там, с. 115. ↑

[25] Пак там, с. 120–121. ↑

[26] Пак там, с. 125. ↑

[27] Пак там, с. 138–140. ↑

[28] Пак там, с. 144. ↑

[29] Пак там, с. 149–150. ↑

[30] Пак там, с. 154–156. ↑

[31] Пак там, с. 170–171. ↑

5. ПЪРВИЯТ ВОЕНЕН ПРЕВРАТ И ПОСЛЕДВАЛАТА ДЪРЖАВНА КРИЗА

На 8 срещу 9 август 1886 г. офицери русофили извършват пуч и князът е детрониран и изпратен за Русия по Дунава. Но руснаците не задържат Батенберг, а го освобождават и той тръгва към Германия. Извършилите преврата са крайно невежи в политическо отношение, защото не се подготвят предварително за бъдещото управление на страната. В листата, която съставят за правителство, са включени хора с противоположни политически възгледи без да се поиска съгласието им за участие в него. Председателят на Народното събрание Ст. Стамболов изиграва решителна роля за нормализиране на обстановката, той застава начело на военни части и прави контрапреврат.^[32] След извършения контрапреврат новите управляващи изпращат известие до Александър Батенберг с молба да се върне обратно в страната. Князът се връща и веднага изпраща телеграма до руския император Александър III, от когото Батенберг търси становище по създалото се в България положение. Императорът връща отговор, от който българският монарх разбира, че не е желан на българския престол. Официално княз Александър Батенберг абдикира на 26 август 1886 г., като назначава регентство в състав Петко Каравелов, Стефан Стамболов и Сава Муткуров.^[33] По-късно Петко Каравелов си подава оставката и неговото място в регентството се заема от Георги Живков. Проведени са избори за Велико народно събрание, което има за цел да избере нов княз на България. Събранието избира Валдемар, който е син на датския крал, но поради въздействие от Русия той отклонява предложението. Българо-руските отношения сериозно се обтягат, за което голяма заслуга има и самата освободителка. Стига се до 6 ноември, когато дипломатическите връзки между двете страни се преустановяват.^[34]

---

[32] Бобев, Б. Записки по история на България (1878–1944 г.). С., 1992 г., с. 39–40. ↑

[33] Пак там, с. 41. ↑

[34] Пак там, с. 42–43. ↑

6. НОВ КНЯЗ И НОВ ПРЕМИЕР

Княжеската криза в България се разрешава с избирането на немския принц Фердинанд Сакскобургготски на 25 юни 1887 г. На 2 август Фердинанд полага клетва, а за министър-председател монархът определя Ст. Стамболов, който заема тази длъжност на 20 август. Стефан Стамболов остава на премиерското кресло чак до май 1894 г. и това го прави най-дълго управлявалия министър-председател след Освобождението до 9 септември 1944 г.^[35]

Той потушава проруските военни метежи в Русе и Силистра през 1887 и се противопоставя решително на част от опозицията, която, подобно на руското правителство, отказва да признае легитимността на княз Фердинанд I. Някои нейни представители заминават в чужбина, а други са изпратени в затвора. Стефан Стамболов се разправя безкомпромисно със своите политически противници. Според едни той е диктатор, а според други — управляващ с твърда ръка. Но както и да се каже, този период от българската история е наречен стамболовистки режим. България започва да се развива бързо. Железопътният транспорт се разширява. Много отрасли на българската икономика търпят просперитет. Но разбира се, Стамболов постига всичко това с абсолютна безцеремонност спрямо всички, които не са съгласни с неговите методи на управление. Той си спечелва твърде много врагове, но заговорите и покушенията срещу него по една или друга причина завършват щастливо за министър-председателя. По времето на Стамболов се наблюдава сближаване на княжеството с Османската империя. В Македония са извоювани берати за Българската екзархия. През 1890 г. Високата порта дава два берата на Екзархията за Охрид и Скопие, а през следващата година със същата чест са удостоени и двама униатски епископи. Униатите все по-явно започват да губят пропагандната борба с Екзархията и се наблюдава локализиране на униатските пунктове.^[36]

Стефан Стамболов управлява с абсолютна свобода, защото новият български княз Фердинанд не е признат в Европа и е твърде

лабилен на българския престол. Министър-председателят полага немалки усилия монархът да получи международна легитимност. И в крайна сметка успява, единствено Русия се противи да признае българския княз. Фердинанд разбира, че вече е достатъчно силен, за да се прояви като владетел на страната. Той вече няма нужда от своя авторитарен премиер. Стамболов е изиграл своята роля като политик.

Княз Фердинанд, търсейки дипломатическата подкрепа на Русия, отстранява правителството на Стамболов през май 1894.

Стефан Стамболов имал практика, която успешно прилагал спрямо княза. Когато князът се противял на някое негово решение или действие, министър-председателят си подавал оставката. Разбира се, Фердинанд не я приемал, защото не можел да се опре на никой друг в България, а и не само в България. Но когато князът натрупал достатъчно сила, смелост и опит, на 18 май 1894 г. при поредното подаване на оставката от страна на Стамболов Фердинанд променя сценария и я приема. Стефан Стамболов се изненадва, но нищо не може да стори и загубва цялата си власт.

Най-сетне враговете на бившия министър-председател имат по-голям шанс да осъществят отмъщението си. Стефан Стамболов разбира, че ако остане в страната, животът му е в опасност. Той пише писма както до княза, така също и до новия министър-председател Константин Стоилов. В тези писма иска разрешение да напусне България с основен мотив лечение. Но управляващите в София запазват мълчание по искането на Стамболов. Той е принуден да си остане в България. На 3 юли 1895 г. на улица „Раковски“ в столицата Стефан Стамболов е нападнат и многократно намушкан с ножове. Три дни по-късно той издъхва. Така завършва животът на един от най-успешните български политици. За неговата смърт вина носят и управляващите. Не може да се каже еднозначно дали князът или правителството са инспирирали убийството, но може да се заключи категорично, че със своето бездействие управляващите допринасят за ликвидирането на Стефан Стамболов. От този момент нататък Фердинанд нито за миг не изпуска политическото кормило на страната. А българските политици се превръщат в пионки в ръцете на монарха.

Отношенията с Русия са възстановени при наследника на Стамболов на министър-председателското място — Константин

Стоилов. На 2 февруари 1896 г. престолонаследникът и първороден син на Фердинанд Борис Търновски преминава в лоното на православието, а негов кръстник става новият руски император Николай II. След това Русия и останалите държави официално признават Фердинанд за български монарх.^[37]

---

[35] Пак там, с. 44–45. ↑

[36] Колектив. Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи (1878–1944 г.), т. 1. С., 1994 г., с. 272. ↑

[37] Бобев, Б. Записки по история на България (1878–1944 г.). С., 1992 г., с. 61–62. ↑

7. БОРБИТЕ НА БЪЛГАРИТЕ ПОД ОСМАНСКА ВЛАСТ

През есента на 1893 г. в Солун се учредява Вътрешна Македоно-Одринска революционна организация (ВМОРО). Председател става Хр. Татарчев, а секретар — Д. Груев. Основната задача, която си поставя революционната организация, е автономия на териториите, оставени под османска власт по силата на Берлинския договор.^[38] Две години по-късно в София се създава аналогична на ВМОРО организация, която се нарича Върховен Македоно-Одрински комитет (ВМОК).^[39]

През есента на 1902 г. Върховният комитет взема решение за избухване на въстание в Македония. Вътрешната организация се противопоставя на това решение на комитета и поради този факт голяма част от населението е разубедено да подкрепи върховистката акция. Въстанието избухва в Горноджумайско, а след това обхваща районите на Мелник, Петрич, Разлог, Струмица, Малешевско. Първият сблъсък между въстаниците и турската войска е на 23 септември, два дни по-рано от определената дата за избухване на въстанието. Действията на въстаниците имат партизански характер. Ръководството на военните действия е поето от ген. Ив. Цончев, който е тежко ранен в боевете на 19 и 20 октомври и е върнат от другарите си в България, където е поставен под домашен арест. Поради несъразмерните сили въстанието затихва, а четите се оттеглят на българска земя, където са разоръжени. Отново български бежанци поемат пътя към свободното отечество от страх пред башибозушките орди. Понеже негов център е Горна Джумая, Това въстание е наречено Горноджумайско.^[40] Много далновидни революционери са разбирали, че трябва да се търси автономията на Македония, а не прякото обединение с България, тъй като освен Турция и Великите сили, и съседите ще се обявят против едно съединение на Македония с България. Трябва най-напред да се постигне автономност и след това обединение. Същото важи и за

територията на Одринско.^[41] Против идеята за автономия се обявяват съседите на България, които имат териториални претенции към Македония. Те се опасяват, че ако се постигне автономия, следващата крачка ще бъде повторение на събитията от септември 1885 г., т.е. обединение с България. Точно това нещо за сърби и гърци не е удобно, защото по този начин те ще загубят възможността да претендират за посочените територии, а и България ще стане твърде силна, което също не влиза в техните интереси.^[42] Кратко време след есенната върховистка акция Вътрешната организация свиква конгрес в Солун, провел се от 2 до 4 януари 1903 г. На този конгрес отсъстват най-видните лидери на революционното движение като Гоце Делчев, Даме Груев, Христо Татарчев, Христо Матов и др. В тяхно отсъствие се взема решение за повдигане на въстание като един от най-големите радетели за въстание е Иван Гарванов.^[43] Подготовката за въстание започва, въпреки че много от видните дейци на организацията са на мнение, че това действие е най-малкото прибързано. В Солун се обособява една група от ученици и младежи, която извършва няколко смели атентата, допринесли за несигурното положение в големия турски град. В средата на април във въздуха е вдигнат един френски кораб, който е бил в солунското пристанище, също се поставя бомба на железопътна линия и един влак търпи повреда. Вследствие на атентати са повредени газопроводът и водопроводът на Солун. Взривена е Отоманската банка в града и в някои квартали избухват бомби. За тези си смели действия почти цялата група на солунските атентатори е изстребена. Властта предприема жестоки мерки, но благодарение на намесата на чуждестранните представителства са избегнати погроми над българското население. Организацията търпи сериозни удари, изградената мрежа е разстроена. Безспорно най-тежкия удар за Вътрешната организация е смъртта на Гоце Делчев. На 21 април край с. Баница Делчев заедно с други четници е обкръжен от аскер и загива в състоялия се бой. Това е изключително голяма загуба за движението и за готвеното въстание.^[44] Между 19 и 24 април в Смилево е свикан конгрес на Битолския революционен окръг, където е взето окончателно решение за вдигане на въстание в окръга. Окончателната дата е определена на 1 юли, решено е въстанието да избухне на 19 срещу 20 юли 1903 г., когато е християнският празник Илинден.^[45] Организаторите запазват строга тайна и пробив в подготовката не се

получава, така че турските власти не са информирани за точната дата на готвеното въстание, което дава предимството на изненадата в полза на революционерите. Въстанието в Битолско избухва по план и с оглед на въоръжението и организацията в първите дни се движи добре. В Охридско поради предателство елементът на изненада се неутрализира и някои от акциите на въстаниците са осуетени.^[46] В Крушево не се подчиняват на въстаническия план, според който трябва да се водят партизански действия с цел запазване мирното население, а там се образува правителство, като във властта са включени основните етноси, съставлящи селището. Това действие на крушевските жители още тогава е наречено „Крушевска република“, но за съжаление опитът им струва твърде скъпо, защото Крушево е жестоко опустошено от ордите на Бахтияр паша.^[47] Към средата на август започва овладяване на въстаналата територия на Битолския вилает от страна на турците, а тактиката на въстаналите е избягване на срещи с противника. Със смазващо числено превъзходство и прибавена артилерия аскерът методично и сигурно си възвръща въстаналите райони.^[48] След многобройни героични боеве щабът на въстанието разбира, че продължаващата съпротива няма смисъл и на 19 септември 1903 г. решава да бъдат преустановени въстаническите действия. Така в края на септември и началото на октомври въстаническите части са демобилизирани.^[49] В Серския революционен окръг нещата значително се забавят. Взето е решение въстанието да избухне в средата на септември, но въоръжените действия започват още в края на август. Въпреки това действията на серчани започват в момент, когато зенитът на битолското въстание е отминал и по този начин се осигурява по-лесно потушаване на въстанието. Но трябва да се отбележи, че в Серско се наблюдава едно похвално партньорство между ВМОК и ВМОРО и се установяват сърдечни отношения между ген. Иван Цончев и Яне Сандански.^[50] Както в Битолско, така и тук, въпреки героичните сражения, които дават въстаналите, аскерът успява да наложи своята власт и през октомври повечето чети се намират на българска територия, а в окръга са останали твърде малко, така че и тук въстанието приключва с неуспех.^[51] Решението за повдигане на въстание в Одринско е взето на конгрес, състоял се от 28 юни до 1 юли 1903 г. в областта Петрова нива, с. Стоилово, което се намира в района на Малко Търново. Въпреки недостатъчното

въоръжение в окръга решението за избухване на военни действия е положително. На конгреса Одринско по подобие на останалите окръзи се разделя на въстанически райони. Решено е за ръководни дейци да се изберат хора, имащи опит в революционната и боевата област. За членове на Главното ръководно боево тяло са избрани Михаил Герджиков, Лазар Маджаров и Стамат Икономов. Това е и върховният орган, на който трябва да се подчиняват всички, свързани с предстоящите въстанически действия.^[52] Ход на въстанието в Одринско се дава на 5 срещу 6 август 1903 г. Преображение.^[53] Въпреки че в този окръг се наблюдава масов характер на въстанието и много населени места са освободени, съдбата му е същата, както в останалите окръзи. Въстаническите действия постепенно затихват, а окръгът е препълнен с аскер.

По време на Илинденско-Преображенското въстание чувствата на българския народ естествено са на страната на поробените българи, но европейските настроения не са в полза на евентуална намеса на България в избухналото въстание. Русия прави внушения в София в дух на ненамеса и изчакване, тъй като вече самата тя се е ангажирала с Япония и не може да контролира балканските събития. Останалите европейски сили също не са на позиции, благоприятстващи една българска акция във въстаналите райони, а това в същата степен се отнася и за съседите на България, които не биха допуснали княжеството да подпомогне явно българите в Македония и Одринско.^[54]

---

[38] Колектив. Македония — история и политическа съдба. Ст. Загора, 1994 г., с. 242–243. ↑

[39] Пак там, с. 247. ↑

[40] Колектив. Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи (1878–1944 г.). С., 1995 г., с. 223. ↑

[41] Гоцев, Д. Идеята за автономия като тактика в програмите на националноосвободителното движение в Македония и Одринско (1893–1941 г.). С., 1983 г., с. 17–18. ↑

[42] Пак там, с. 28–29. ↑

[43] Колектив. Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи (1878–1944 г.), т. 2. С., 1995 г., с.

304. ↑

[44] Пак там, с. 310–311. ↑

[45] Пак там, с. 314. ↑

[46] Пак там, с. 318. ↑

[47] Пак там, с. 322–323. ↑

[48] Пак там, с. 325. ↑

[49] Пак там, с. 327. ↑

[50] Пак там, с. 329–330. ↑

[51] Пак там, с. 335. ↑

[52] Пак там, с. 350. ↑

[53] Пак там, с. 352. ↑

[54] Пак там, с. 364. ↑

8. ОПИТ ЗА РЕФОРМА

След въстанието европейските сили са на различно мнение за решаването на кризата в Османската империя. В края на септември в Мюрцщег в близост до Виена се срещат императорите на Русия и Хабсбургската монархия Николай II и Франц Йосиф. Тяхната среща завършва с подписването на т.нар. Мюрцщегска реформена програма, подписана на 2 октомври 1903 г., която има за цел да извърши реформи в Турция, като една от точките засяга и връщането на бежанците по родните им места и подпомагане на хората, пострадали вследствие на въстанието. Също така Високата порта трябва да възстанови разрушените църкви и училища. Но Мюрцщегските решения са насочени само към земите на Македония, а Одринско е изключено от предвижданите реформи.^[55] Султанът първоначално се противопоставя на Мюрцщегската програма — особено в частта, засягаща реформирането на турската жандармерия. Предвижда се офицери от европейските сили да бъдат интегрирани в жандармерията, за да я реформират, в което от своя страна султанът вижда посегателство върху неговия суверенитет. В края на краищата той приема програмата и започват боричканията между различните държави, но ход на реформата е даден, а през 1905 г. реформата в жандармерията обхваща дори и вилаета Одрин.^[56] На 26 март 1904 г. се сключва споразумение между България и Турция. Според неговите клаузи княжеството поема задължението да не допуска организирането на чети и комитети на своя територия и да следи да не се прехвърля оръжие в поробените територии. Турция се задължава да подпомага Мюрцщегската реформа, да даде политическа амнистия, да разреши завръщането на бежанците. Това съглашение не се оказва ефикасно за българския елемент под турска власт и не оказва влияние на освободителното движение.^[57] Неуспешната реформа в европейската част на Османската империя, която фактически се явява вмешателство от страна на европейските държави в една суверенна държава, е прекратена на 8 април 1909 г., когато са изтеглени всички офицери от

европейските страни, намиращи се на турска територия. Прекалено много интереси се сблъскват в Османската империя, за да се очаква наистина удовлетворително разрешение за потиснатите християни, за които реално най-малко се мисли.^[58]

---

[55] Колектив. Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи (1878–1944 г.), т. 3, С., 1997 г., с. 11–12. ↑

[56] Пак там, с. 18. ↑

[57] Колектив. История на България, т. 8. С., 1999 г., с. 92–93. ↑

[58] Колектив. Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи (1878–1944 г.), т. 3. С., 1997 г., с. 24. ↑

9. НЕЗАВИСИМОСТТА

След погрома на Илинденско-Преображенското въстание българското правителство поема курс на реорганизиране и снабдяване на армията със съвременно въоръжение. По това време на власт е Народнолибералната партия или, както е била известна Стамболовистката. Към нейните услуги Фердинанд прибъгва след краткотрайните кабинети, управлявали в края на деветнадесетото и началото на двадесетото столетие. Но за министър-председател монархът не поставя народнолибералния лидер, а близкия до двореца офицер Рачо Петров.^[59] В началото на 1908 г. на власт идва Демократическата партия и министър-председател става нейният лидер Ал. Малинов. С управлението на Малинов се свързва и едно от най-значимите събития в новата ни история, а именно обявяването на независимостта на България и провъзгласяването на страната за царство. Като конкретен повод за този акт послужва фактът, че българският дипломатически представител в Цариград не е бил поканен на вечерята, дадена в турската столица в чест на възкачването на султана, която се провежда на 30 август 1908 г. Австро-Унгария по това време се готви да анексира Босна и Херцеговина. Между монарсите на двете страни, готвещи се да нарушат Берлинския договор, се провежда среща, като Франц Йосиф устройва посрещане на Фердинанд, каквото по принцип се устройва за монарх на независима държава. В началото на септември избухва стачка на служителите от Източните железници. България постига договореност с компанията железниците на българска територия да се поемат от българи и трафикът да не прекъсва, като се насочи към Бургас. Австро-унгарските дипломати в европейските столици на 20 септември нотифицират позицията на Виена, че анексията на Босна и Херцеговина е насрочена за 24 септември. Българите имат възможност да изчакат и формално първото нарушение на Берлинския договор да се извърши от Австро-Унгария, но те преценяват, че с нотифицирането на предстоящата анексия договорът вече е нарушен и независимостта

на България е обявена на 22 септември на Царевец.^[60] След обявената независимост започват дълги финансови пазарлъци. Турция настоява за високи плащания на България, като основните искания са насочени към източнорумелийския данък и също така към дяла на Източните железници, намиращ се на българска територия. В този напрегнат момент на помощ на България се явява Русия, която прави изключително предложение в полза на България. Турските задължения по отношение на Русия от войната през 1877–1878 г. да се приспаднат за сметка на финансовия иск, поставен от Цариград към София, а от своя страна Русия отпуска заем на България при изгодна лихва и дълъг срок на погасяване. Въпросът за признаването на независимостта на България приключва с подписването на протокол в Цариград между Турция и България на 6 април 1909 г., който също е постигнат посредством натиск от страна на Великите сили спрямо Турция и заплахата от България, че е готова да мобилизира армията си и в случай на отказ от страна на Турция да предприеме военни действия.^[61]

---

[59] Колектив. История на България, т. 8. С., 1999 г., с. 95–96. ↑

[60] Пак там, с. 109–111. ↑

[61] Пак там, с. 114–115. ↑

10. БАЛКАНСКА ВОЙНА

През март 1911 г. монархът извиква двете русофилски партии да управляват България. Народната начело с Ив. Евстр. Гешов и Прогресивнолибералната с лидер Ст. Данев. Избрано е Велико народно събрание, което прави промени в конституцията, чрез които царят придобива възможност да осъществява международни контакти по всички въпроси. През септември избухва Италианско-турската война, водена за Триполитания — Либия. Това е удобен момент за българите да се опитат да разрешат своя национален въпрос, но по това време както царят, така и министър-председателят, се намират извън страната. В държавата се наблюдава въздигане на патриотичните духове и желание за освобождаване на българите, намиращи се под турска власт.^[62] На 29 февруари 1912 г. се сключва българо-сръбски договор, в който България се съгласява с дележа на Македония. Определени са така наречените спорна и безспорна зони. По силата на споразумението земите източно от Родопите и р. Струма остават за България, а за Сърбия се определят териториите северно и западно от Шар планина. Земите между Шар планина и Родопите са определени да бъдат автономни, но ако това намерение се окаже невъзможно, територията се разделя на две части — спорна и безспорна. От връх Голем на север от Крива паланка до манастира Гъбовци на Охридското езеро е прокарана линията, която разделя двете зони. Западно от линията се намира спорната зона, а източно — безспорната, която е за България. След края на войната за съдбата на спорната зона ще се търси арбитражът на руския император по въпроса дали тя ще се включи в състава на България или не. При тези обстоятелства Сърбия се съгласява да влезе във войната срещу Турция.^[63] Основната грешка на българските управници е, че се съгласяват с дележа на Македония и по този начин изострят апетитите на сърби и гърци. Вярно е, че след като каруцата се обърне, пътища много, но основната задача на българската дипломация е трябвало да бъде идеята за автономия на македонската територия, а не нейното разделяне между евентуалните

победители.^[64] На 29 май 1912 г. се сключва и българо-гръцки договор. В този договор не са засегнати никакви териториални въпроси, което се оказва фатална грешка, допусната от българската дипломация. С Черна гора се постига устно споразумение за взаимопомощ в евентуален конфликт с Турция или с Австро-Унгария. Така българските политици успяват възможно най-недалновидно и без никаква перспектива да обвържат страната с неясни и неизгодни договори и при военен успех срещу Турция, независимо от качествената българска армия, да поставят страната в крайно окаяно положение. Първата грешка е, че правителството се съгласява с дележа на Македония, факт, говорещ сам по себе си, че България дава заден ход по Македонския въпрос. Втората грешка е сключването на договор с Атина без да се засегнат териториалните въпроси, така Гърция е с развързани ръце и без угризения може да прави каквото си иска по време и след края на военната акция. Като че ли връх на политическата глупост е устната спогодба с Черна гора. На 17 септември е обявена обща мобилизация в балканските страни, а на 1 октомври България иска от Цариград да изпълни чл. 23 от Берлинския договор за автономия на Македония. Турция отказва и на 3 октомври скъсва отношенията си със съюзниците и заявява, че се намира в положение на война със съюзените балкански държави. Два дни по-късно на 5 октомври съюзниците от своя страна обявяват война на Високата порта.^[65] Основните български сили са съсредоточени в тракийския участък, където турската армия е най-многобройна. България тръгва да освобождава Македония, но нейните войски настъпват в Тракия. Българите жънат големи победи, а турците, които имат сериозни организационни проблеми, отстъпват и се спират едва при Чаталджа. При така стеклите се благоприятно за българите обстоятелства на 29 октомври турците искат примирие и тук отново се допуска грешка — Фердинанд не подхожда правилно и не взема под внимание турското искане. Дава се нареждане и на 4 ноември българските войски атакуват силната Чаталджанска линия, където претърпяват неуспех. На 20 ноември все пак се подписва примирие, но благоприятният момент е пропилян. В Македония действат армиите на Сърбия, Гърция и Черна гора, България има своя принос чрез успешния поход на 7-ма Рилска дивизия. Но турските части в Македония са далеч по-малобройни, така че съюзниците тук нямат проблеми. На 3 декември в Лондон стартират

съюзническо-турски мирни преговори. Но грешката при Чаталджа прави преговорите твърде мъчни, а турските представители не са особено сговорчиви. Посланиците на Великите сили без особено да се церемонят, вземат две решения, а именно за обособяването на независима Албания и Турция да отстъпи на съюзниците териториите западно от Мидия-Енос. За това положение Високата порта е уведомена на 4 януари 1913 г. Турция се съгласява с решенията на Посланическата конференция на 9 януари 1913 г., но на 10 януари е извършен младотурски преврат и решенията са отхвърлени.^[66] Военните действия са възобновени, но със славни победи при Булаир и Шаркьой българите разбиват всички надежди на турците. Безспорно най-големият успех във войната идва на 13 март, когато българите превземат Одринската крепост. Наистина одринската операция е връх във военното майсторство и може да се нарече ювелирна.^[67] Турция отново е заставена да седне на масата за преговори. На 17 май 1913 г. се подписва Лондонският мирен договор, по силата на който всички територии, намиращи се на запад от линията Мидия-Енос, а така също и Егейските острови се отстъпват от Османската империя на съюзниците.^[68]

---

^[62] Пак там, с. 123–125. ↑

^[63] Колектив. Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи (1878–1944 г.), т. 3. С., 1997 г., с. 264. ↑

^[64] Гоцев, Д., Националноосвободителната борба в Македония (1912–1915 г.). С., 1981 г., с. 17. ↑

^[65] Колектив. Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи (1878–1944 г.), т. 3. С., 1997 г., с. 265. ↑

^[66] Пак там, с. 266–267. ↑

^[67] Пак там, с. 268. ↑

^[68] Пак там, с. 269. ↑

11. МЕЖДУСЪЮЗНИЧЕСКА ВОЙНА

На 20 май в Солун сърби и гърци стигат до споразумение за разпределение на новоосвободените македонски земи. Очевидно е, че това съглашение е насочено против България и нейните аспирации към Македония, а също така сръбско-гръцката договореност е насочена срещу българския елемент, намиращ се в Македония.^[69] Очевидно е, че гърци и сърби търсят начин за запазване на завоюваните от тях земи в Македония без да се съобразяват с българските интереси. Фердинанд и ген. Савов допускат поредната фатална грешка като нареждат на части от българската войска да извършат предупредителен удар срещу гръцките и сръбските армии. Това нападение се извършва на 16 срещу 17 юни 1913 г. Но сърби и гърци само това чакат — поводът за война им е предоставен от самата България. Така започва Междусъюзническата война. На 28 юни във войната се включва Румъния като нейните войски, без да им се окаже никаква съпротива, достигат на около 30 км от София, а два дни по-късно Турция също навлиза с войските си отвъд границите, постигнати в Лондонския мир. Турците реокупират Източна Тракия като отново Лозенградско и Одринско попадат в турски ръце без никаква отбрана. Въпреки смазващото числено надмощие на противниците българската армия се държи повече от достойно, а дори на 16 юли българите обкръжават гръцката войска в Кресненското дефиле и единствено сключването на примирието в Букурещ предотвратява пълното унищожение на гръцката армия.^[70] В средата на юни 1913 г. в района на Тиквешко избухва въстание, ръководено от ВМОРО. Жителите на Кавадарци, Неготино, с. Ваташа са обхванати от желание да отхвърлят сръбската власт. Активно участие във въстанието вземат четите на Вътрешната организация. Хората от въстаналите райони искат подкрепление от българската армия, стояща на около 15 км от тях, но получават отговор, че исканата помощ не може да им се окаже, тъй като военните действия се отдалечават от Тиквешко. Въстанието продължава повече от седмица, но в крайна сметка сърбите възстановяват властта си и

предприемат репресивни мерки спрямо населението, които имат за цел да убедят хората, че те са били сърби, които след това са асимилирани от българите и сега спокойно могат да се върнат в лоното на сръбското самосъзнание.^[71] Тиквешкото въстание не е импулсивен акт, а събитие, подготвяно от по-рано от ВМОРО. Организацията предвижда, че доброволно изтегляне на сърбите не може да се очаква и решава да подготви въстание, имащо за цел сваляне на сръбската власт.^[72] Поради това, че българи, от една страна, и гърци и сърби от друга, все повече и повече започват да се обвиняват взаимно в жестокости и асимилаторска политика спрямо населението, е направена Карнегиевата анкета. Учените, които съставят анкетата, не се улесняват от сърбите и гърците, а тъкмо напротив, забранява им се свободно присъствие в районите, окупирани от сърби и гърци. Въпреки това анкетата е направена и публикувана през 1914 г. Тя доказва безапелационно ярко изразения български елемент в Македония и че не българите, а сърбите и гърците водят ожесточена асимилаторска политика спрямо българското население в Македония.^[73] На 10 август в Букурещ се подписва диктат, по силата на който Сърбия се сдобива с Вардарска Македония, Гърция придобива Беломорска Македония, а за България остава единствено Пиринска Македония, която е и най-малката част.^[74] Реокупацията на Източна Тракия от турците е придружена с поголовно и безкомпромисно обезбългаряване на областта. Масовите кланета и жестокости са навред, а редовната армия е придружавана от банди, които извършват големи погроми над населението. Като пример за турската жестокост може да се посочи съдбата на българското село Булгаркьой, което е било унищожено. На 7 юли около 350 мъже са събрани край селото и избити, като едва 8 души избягват тази участ. При преследването на останалите от жителите на селото много деца са изоставени от своите родители, тъй като те не били в състояние да ги спасят. Само от това българско село се предполага, че жертвите са над 1100 души. Това е само един пример, посочен сред много други.^[75] Румъния откъсва от българската територия плодородната област Южна Добруджа и така след като преди 35 години е получила Северна Добруджа, сега цяла Добруджа се оказва под нейна власт. Всички съседи се нахвърлят и кой колкото може придобива земи от България. Единствено откъм изток България не губи територии, Черно море остава спокойно в своя

басейн и не поглъща български земи. Но за този погром не бива да се обвинява единствено лакомията на българските съседи, а трябва подробно да се обърне внимание на крайно недалновидната политика на българските управляващи по това време.^[76] След много перипетии на 16 септември 1913 г. се подписва Цариградският мирен договор между България и Турция, който урежда новата българо-турска граница. След като българската армия дава много жертви, за да завладее земите в Тракия, по-късно ги отстъпва на турците, които без жертви от своя страна и с големи жестокости спрямо българското население, си ги връщат. Така цяла Източна Тракия отново се включва в състава на турската държава.^[77] Само месец след сключването на Букурещкия договор във Вардарска Македония в регионите на Охрид, Струга и Дебър избухва въстание на българите, подпомогнати и от албанците. Въстанието продължава почти две седмици. Четите се сражават мъжки, а срещу тях сърбите изпращат както редовна войска, така също и чети на Черната ръка.^[78] Ръководна роля за организацията и провеждането на въстанието има ВМОРО, която е упълномощена и от албанците да действа по свое усмотрение. Въстанието се определя да избухне в началото на октомври, но то започва преждевременно на 7 септември. По-ранното избухване на въстанието води и до не особено добрата му организация.^[79] След овладяване на въстаналите райони от сърбите те жестоко откъщават за избухналия бунт. Много селища са разрушени изцяло, други подпалени, много хора са избити и изпратени в затворите.^[80]

Наистина крайно неадекватната политика на българските управляващи довежда страната до национална катастрофа. Това е прецедент в световната история — управляващите на една страна да съумеят да вкарат държавата във война едновременно с всичките ѝ съседи. Ясно се вижда, че крайно неадекватното управление на страната и грандоманството на цар Фердинанд поставят славната българска армия в безизходица. И въпреки, меко казано, недалновидните правителство и цар, българската войска успява да обкръжи гръцката армия в Кресненското дефиле. Това би било голям коз в ръцете на правителството на масата за преговори. Но и този последен шанс е пропилян.

---

^[69] Пак там, с. 289. ↑

[70] Пак там, с. 300. ↑

[71] Пак там, с. 304–305. ↑

[72] Гоцев, Д. Националноосвободителната борба в Македония (1912–1915 г.). С., 1981 г., с. 47. ↑

[73] Колектив. Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи (1878–1944 г.), т. 3. С., 1997 г., с. 309–310. ↑

[74] Пак там, с. 311. ↑

[75] Пак там, с. 320–322. ↑

[76] Колектив. История на България, т. 8. С., 1999 г., с. 225–226. ↑

[77] Колектив. Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи (1878–1944 г.), т. 3. С., 1997 г., с. 324. ↑

[78] Пак там, с. 337–338. ↑

[79] Гоцев, Д. Националноосвободителната борба в Македония (1912–1915 г.). С., 1981 г., с. 124. ↑

[80] Пак там, с. 127. ↑

12. ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Още несъвзела се от националната катастрофа, България се озовава близък съсед на избухналата Първа световна война. На 28 юни 1914 г. в Сараево е убит Франц Фердинанд, който е австро-унгарски престолонаследник. Месец по-късно на 28 юли Австро-Унгария обявява война на Сърбия. Така започва войната — от една страна стои Съглашението, състоящо се от Франция, Англия и Русия, а от друга — Централните сили — Германия и Австро-Унгария.^[81] На 6 септември 1915 г. България сключва договор с Германия, с който се определят териториалните придобивки на България след края на войната. Сключен е също и българо-германо-австро-унгарски договор. Под германско въздействие Турция отстъпва територия в района на Димотика, равна приблизително на 2500 кв. км, също се сключва съюзен договор между двете страни. На 23 септември в царството е обявена мобилизация. На 4 октомври дипломатите на Англия, Франция и Русия в ултимативен тон искат от българското правителство да се деангажира от съюза си с Германия и Австро-Унгария, но им се отговаря, че подобно съглашение няма. На 14 октомври 1915 г. с манифест на цар Фердинанд България обявява война на Сърбия с основна цел да освободи българите, намиращи се под сръбска власт. След като само преди 2–3 години българите са изпуснали питомното, сега се втурват подир дивото. На 16 октомври Англия и Франция обявяват състояние на война с България, а 3 дни по-късно това прави и Русия.^[82] България се включва във военния конфликт в момент, когато Дарданелската операция на англичани и французи не е още завършила. Операцията започва през февруари 1915 г. и завършва в началото на 1916 г. Така че от голямо значение за Турция е изборът на България, но голямо е значението на българския избор и за Сърбия, която не желае да направи реални отстъпки в Македония и сега трябва да понесе българското решение.^[83] Българската армия започва военните си действия срещу сръбската и я отхвърля на Косово поле, където сръбите търпят поражение, но не такова, че да бъдат неутрализирани, а една

част от сръбската войска през Албания се добира до Адриатика, откъдето посредством кораби от Франция и Италия е евакуирана на о. Корфу, където е реорганизирана и по-късно се включва в бойните действия срещу България. На помощ на сърбите идват англо-френски войски, но българската армия се справя и с тях. Съглашенците се оттеглят на гръцка територия, а българската армия по внушение на Германия спира и не навлиза на гръцка територия, за да се постигне пълно унищожение на съглашенските военни формирования.^[84] Това обстоятелство води до създаването на една силна и добре екипирана съглашенска армия. От август 1916 г. до декември същата година се водят ожесточени боеве на македонския фронт. Желанието на командващия съглашенската армия, към която вече се е включила реорганизираната и екипирана сръбска армия, е да направи пробив в Македония и да осъществи контакт с руската армия. Военните действия в Македония от втората половина на 1916 г. се отличават по своята кръвопролитност. Боевете за Каймакчалан и при завоя на р. Черна са изключително ожесточени. Въпреки ширещата се спекула в тила и недостига на продоволствия за българската армия войниците проявяват характер и мъжество и не допускат пробив от страна на врага.^[85] Румъния, която до този момент е спазвала неутралитет, се определя на страната на Съглашението и в края на август обявява война на Австро-Унгария. Българската армия, разположена край българо-румънската граница, настъпва в Добруджа и след като превзема добре укрепената тутраканска крепост, продължава хода си. На помощ на българите са изпратени и турски войници и така те отблъскват съюзените румъно-руски части на укрепената линия при Кубадин. След ожесточени боеве Кубадинската позиция е завзета от българите, а противникът — изтласкан. Така българската армия заема не само Южна Добруджа, а и Северна.^[86] През пролетта на 1917 г. съглашенските части отново правят опит да пробият българските позиции при Дойран и при р. Черна, но отново търпят неуспех, въпреки че армията им се е увеличила значително и е добре екипирана.^[87] Дойранската епопея остава в българската военна история като един от най-ярките примери за храбростта на българските воители. В Гърция стават промени — кралят абдикира, а правителството минава на страната на Съглашението. Но най-доброто, което можеше да се случи за Съглашението, бе включването на САЩ на 3 април 1917 г. във

войната на тяхна страна. Въпреки германските уверения, че с помощта на тоталната водна война военният успех на Централните сили ще дойде бързо, на практика това не става.^[88] На 7 ноември 1917 г. в Русия се извършва революция и начело на държавата застават комунистите с лидера си В.И. Ленин. Новите руски управляващи са за сключване на мир, но останалите страни от Съглашението са на друго мнение и така Русия започва сепаративни преговори за сключване на мир със силите от Четворния съюз. Русия окончателно излиза от войната с подписания Брест-Литовски договор на 3 март 1918 г.^[89] На 7 май 1918 г. се подписва Букурещкият договор, по силата на който България получава Южна Добруджа и само една част от Северна, а останалата част от Северна Добруджа остава под общо управление. България се оказва излъгана от Централните сили по отношение на териториалните си аспирации. Вижда се, че Германия и Австро-Унгария преследват единствено своите интереси и не се впечатляват особено от българската позиция. На 18 юни Радославов е заменен, като негов заместник монархът вика лидера на демократите Ал. Малинов, който се ангажира да състави правителство. Малинов отправя покани до опозиционните партии, но не е изненадващо, че почти всички не приемат предложението да влязат в кабинета. При такова положение на 21 юни 1918 г. Малинов съставя правителство.^[90] На 14 септември 1918 г. съглашенските войски започват офанзива и на 18 септември извършват пробив в участъка на Добро поле. Но в други райони на фронта, както се получава при Дойран, съюзниците и особено англичаните търпят жестоко поражение от българското оръжие. България изпраща в Солун делегация с ръководител финансовия министър Андрей Ляпчев и на 29 септември се подписва Солунското примирие, с което фактически България капитулира, а 100000-на българска армия остава като заложник на запад от скопския меридиан. Останалата българска войска трябва да освободи заеманите македонски земи и да бъде демобилизирана. На 3 октомври цар Фердинанд абдикира в полза на сина си Борис.^[91] След поражението при Добро поле войнишкото недоволство избухнало под формата на въстание. От 24 септември започва придвижване на разбунтувани войнишки части към старите предели на България. Въстаниците превземат Главната квартира, намираща се в Кюстендил, и задържат офицерите, които са там по това време, но по-късно ги освобождават.

Пуснатите от затвора и изпратени при въстаниците земеделски лидери Стамболийски и Даскалов не могат да усмирят войниците. Тогава Р. Даскалов застава начело на бунта и на 27 септември в Радомир се обявява т.нар. Радомирска република. Въстаниците тръгват към столицата, за да свалят управляващите без да знаят, че софийската отбрана е укрепена и от немски военни формирования. На 28 септември край Захарна фабрика е спрян влак, превозващ ранени войници и граждани, който е подложен на опустошителен обстрел. Много невинни българи са застреляни. Това е акт на жестокост от страна на управниците. Братоубийствените боеве за София се водят на 29 и 30 септември. Правителствените военни части успяват да разбият разбунтувалите се войници. Хиляди войници загиват край столицата, много са арестувани и изпратени в затворите.^[92]

---

[81] Колектив. История на България, т. 8. С., 1999 г., с. 241–242. ↑

[82] Колектив. Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи (1878–1944 г.), т. 3. С., 1997 г., с. 345. ↑

[83] Колектив. История на България, т. 8. С., 1999 г., с. 250–251. ↑

[84] Пак там, с. 265–267. ↑

[85] Пак там, с. 275–277. ↑

[86] Пак там, с. 279–281. ↑

[87] Пак там, с. 285–286. ↑

[88] Пак там, с. 293–295. ↑

[89] Пак там, с. 300–301. ↑

[90] Пак там, с. 309–310. ↑

[91] Колектив. Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи (1878–1944 г.), т. 3. С., 1997 г., с. 384. ↑

[92] Колектив. История на България, т. 8. С., 1999 г., с. 322–324. ↑

13. ВТОРАТА НАЦИОНАЛНА КАТАСТРОФА

Според Ньойския диктат, подписан на 27 ноември 1919 г., България отново търпи териториални загуби. Освен че трябва да отстъпи всички земи, които българската армия е завзела, по западната граница на България определено трябва да се направят корекции в неин ущърб. Така че както Южна Добруджа, така и Македония, отново преминават под чужда власт.^[93] Пак според клаузите на диктата, подписан от новия български министър-председател, земеделеца Ал. Стамболийски, България губи и Западна Тракия, която първоначално минава под управлението на Великите сили, чиито войски в края на октомври 1919 г. заместват българските. България бе лишена от много важния за страната излас на Егейско море. Но тя трябваше да има икономически достъп до Егея, което никога не се получи на практика.^[94] Репарациите, които България трябваше да изплати на победителите, бяха убийствени. Те възлизаха на 2 млрд. и 250 млн. зл. франка.^[95] През пролетта на 1920 г. на конференцията в Сан Ремо съдбата на Западна Тракия е определена. В отсъствие на САЩ англичани и французи окончателно решават да удовлетворят претенциите на Гърция и предават Западна Тракия под гръцко управление. След решението на конференцията в Италия започва масово преселване на българи от териториите, които ще се управляват от гърците, към пределите на България.^[96] На 6 ноември 1920 г. Сърбо-хърватско-словенското (СХС) кралство не изчаква решението на международната комисия, която има за задача да определи границата, а с войските си заема българските територии на Босилеградско, Царибродско и Струмишко. Така се създава проблемът за т.нар. Западни покрайнини. Великите сили не предприемат нищо, за да възпрат сръбските действия и така от България са откъснати чисто български територии, населявани от българи. След тези груби действия от страна на западната ни съседка в страната е обявен тридневен траур.^[97] През 1920–1921 г. е създадено т.нар. Малко съглашение, състоящо се от Чехословакия, Югославия и Румъния.

Целта на това обединение бе да се запази териториалното статукво, наложено от победителите.^[98] Земеделският лидер Александър Стамболийски преценява, че трябва да се направят постъпки за смекчаване на враждебното отношение към България и предприема стодневна обиколка, започнала от началото на октомври 1920 г. и продължила до средата на януари 1921 г. Стамболийски посещава последователно Англия, Франция, Белгия, Чехословакия, Полша и Румъния. Белград отказва да приеме българския министър-председател. Тази обиколка допринася за подобряване реномето на България, но до реални ползи не се стига.^[99] Обиколката на министър-председателя изиграва положителна роля също и при приемането на България за член на Обществото на народите, което става на 16 декември 1920 г. Въпреки опитите на съседите да осуетят приемането на страната, това все пак се случва.^[100]

---

[93] Кесяков, Б., Николов, Д. Ньойски договор с обяснителни бележки. С., 1994 г., с. 133–134. ↑

[94] Трифонов, Ст. Българско националноосвободително движение в Тракия. С., 1988 г., с. 21–22. ↑

[95] Колектив. Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи (1878–1944 г.), т. 4. С., 2003 г., с. 33. ↑

[96] Трифонов, Ст. Българско националноосвободително движение в Тракия. С., 1988 г., с. 31–32. ↑

[97] Петрова, Д. Самостоятелното управление на БЗНС. С., 1988 г., с. 154. ↑

[98] Пак там, с. 155. ↑

[99] Пак там, с. 160–162. ↑

[100] Пак там, с. 166. ↑

14. БЪЛГАРИЯ СЛЕД ВОЙНАТА

През лятото на 1922 г. опозиционните партии се сдружават в коалиция, наречена Конституционен блок. В нея не са поканени само либералните партии, над които още тежат обвиненията за националните катастрофи. Блокът има намерение да устрои няколко масови акции в страната, но още на първата, планирана за 17 септември, се получават сериозни сблъсъци със земеделците и блокарите търпят поражение. На 19 ноември 1922 г. се провежда референдум за съдене на министрите от кабинетите, виновни за националните катастрофи. Референдумът показва, че народното желание е министрите да понесат отговорност.^[101] От самото начало на земеделското управление министър-председателят Стамболийски прави опити да постигне сближаване на България и Югославия. Това само по себе си води до деангажиране по Македонския въпрос, но вариантите на земеделците не са много. От тази политика на правителството е оцетена Вътрешната организация. През март 1923 г. между Югославия и България се сключва т.нар. Нишка спогодба, според която България се ангажира да неутрализира действията на ВМРО на българска територия.^[102] След войната всички буржоазни партии бяха дискредитирани в очите на народа, а Земеделският съюз предлагаше едно ново управление и поради този факт БЗНС получи симпатиите и подкрепата на болшинството от народа. Но земеделците толкова много се главозамаяха, че не оценяваха правилно политическата обстановка в страната. Те смятаха, че буржоазията е в нокаут, обаче се излъгаха. Основните усилия на БЗНС бяха насочени срещу ВМРО, а не срещу истинската опасност за тях — Военната лига. От своя страна опозиционните партии разбраха, че ако чакат народът да ги издигне отново на власт, ще има да чакат твърде дълго. Подготви се комплот срещу земеделското правителство, насрочен за 8 срещу 9 юни 1923 г. Въпреки сигналите, които стигаха до земеделците, те не взеха мерки за предотвратяване на преврата. Така на уговорената дата, без особени усилия от страна на превратаджиите, превратът успя. По

това време министър-председателят бе в родното си село Славовица, където се занимаваше с подготовката на нова конституция. Два дни преди преврата цар Борис посещава Стамболийски в Славовица, но дали монархът има отношение към преврата не може да се заяви категорично. Но възможно ли е в страната да се готви преврат и монархът, ако не участва пряко, най-малкото да не е подразбрал нещо? Възможно е царят просто да е изчакавал свалянето на самонадеяните земеделци, които и без друго не се отнасят с необходимия респект към короната. Така че частното царско посещение при премиера може да се разглежда и като опит на монарха да успокои земеделския лидер. От друга страна, посещението може да се разглежда като осведомително от страна на царя. Но след като монархът се осведомява, че Стамболийски не се готви за отпор, тъй като не е взел достатъчно под внимание сигналите за подготвян преврат, не може да се каже дали съобщава някъде за това. След извършения преврат БКП не се ориентира правилно и не подкрепя действията на земеделците за възстановяване на властта, но, разбира се, това не важи за много комунисти, които се включват във въоръжения отпор, който земеделците се опитват да дадат на превратаджиите. Самият Стамболийски организира земеделци, с които да се бори за възстановяване на властта. Но няколко дни след 9 юни земеделският лидер е заловен и екзекутиран по най-жесток начин.^[103] Новото правителство е оглавно от Александър Цанков, а лидерът на Военната лига Ив. Вълков става министър на войната. След като пропускат благоприятния момент да подкрепят земеделците в борбата им срещу преврата, комунистите вземат решение за подготовка на въстание. Новите управници получават сведения за готвеното въстание, което избухва през септември същата година. Въстанието е жестоко смазано и много лигари се отличават с жестоките си действия.^[104] Най-масов характер въстанието има в Северозападна България, а негов център става гр. Фердинанд (дн. Монтана).^[105] На 16 април 1925 г. в църквата „Св. Неделя“ е поставена адска машина, която избухва в момент на поклонение пред тленните останки на генерал Константин Георгиев, убит два дни по-рано. Ако целта на атентаторите е била да избият елита на страната, те не успяват. Никой от министрите или царят не е убит, но са погубени много невинни хора. Атентатът дава повод на управляващите да развихрят с още по-голямо настървение терора,

който вече упражняват. Много хора без съд и присъда са избити в тези дни. Лигата използва случая да си разчисти сметките с офицери, които не са съпричастни на лигарството.^[106] В тези бурни дни много видни българи като Гео Милев, Сергей Румянцев и др. намират смъртта си.^[107] През 1924 г. комунистическата партия е поставена извън закона.^[108] В края на август 1924 г. е убит лидерът на ВМРО Тодор Александров. Неговата смърт е жестоко отмъстена от Иван Михайлов, който устройва среща на македонски дейци в Горна Джумая на 12 септември. Под радикалните мерки, взети от Михайлов, попадат дейци, които изповядват леви убеждения. След кървавата баня в Горна Джумая Ив. Михайлов започва да се налага като лидер в организацията.^[109] През есента на 1925 г. гръцкият ген. Пангалос навлиза на българска територия, като окупира Петричко. Българските военни формирования отстъпват без бой и България търси помощта на Обществото на народите. След неговата намеса агресорът се изтегля от българска територия. В началото на 1926 г. се предприема стъпка за легализиране на режима — Ал. Цанков е заменен и Андрей Ляпчев съставя ново правителство, но и в него постът на военен министър се заема от Ив. Вълков.^[110]

Ляпчевият кабинет успява да издейства отпускането на два заема от западни банки — бежански през 1926 г. и стабилизационен през 1928 г.^[111] На 21 юни 1931 г. се случва събитие, необичайно за тогавашната политическа конюнктура, а именно управляващият 8 години Демократически сговор при свободно произведени избори губи управленските си позиции. Изборите се спечелват от Народния блок, в който ръководна роля играе Демократическата партия.^[112] През февруари 1934 г. се създава Балканската Антанта, в която влизат всички съседи на България — Румъния, Югославия, Гърция и Турция. Целта на съюза, сключен между тези държави, е да съблюдават статуквото, създадено по силата на Версайската система. Това допринася за още по-неблагоприятното положение на България. Очевидно е, че всички съседи са настроени против България, която желае ревизия на Ньойския диктат.^[113]

---

^[101] Колектив. История на България, т. 2. С., 1995 г., с. 374–376.

- [102] Петрова, Д. Самостоятелното управление на БЗНС. С., 1988 г., с. 362. ↑
- [103] Пак там, с. 396–398. ↑
- [104] Марков, г. Парола „Сабя“. С., 1992 г., с. 52–54. ↑
- [105] Колектив. Кратка история на България. С., 1969 г., с. 256. ↑
- [106] Марков, г. Парола „Сабя“. С., 1992 г., с. 57–58. ↑
- [107] Колектив. Кратка история на България. С., 1969 г., с. 261. ↑
- [108] Георгиев, В. Развитие на политическата система на България (1918–1944 г.). България 1300. С., 1981 г., с. 302. ↑
- [109] Палешутски, К. Македонското освободително движение след Първата световна война (1918–1924 г.). С., 1993 г., с. 204–205. ↑
- [110] Марков, г. Парола „Сабя“. С., 1992 г., с. 59–60. ↑
- [111] Колектив. История на България, т. 2. С., 1995 г., с. 397. ↑
- [112] Пак там, с. 404. ↑
- [113] Пак там, с. 407. ↑

15. КЪМ ЕДНОЛИЧНИЯ РЕЖИМ

Военната лига, която след Първата световна война се възстановява и разширява своите структури, започва да играе все по-голяма роля в управлението на страната. Така след деветоюнския преврат лигарите подготвят и преврат срещу правителството на Никола Мушанов. Превратът се осъществява на 19 май 1934 г. и цар Борис III е принуден да подпише документите, легализиращи новото правителство начело с Кимон Георгиев, който за по-голяма сигурност отива при царя освен с указа за назначаване на нов кабинет и с акт за абдикация, ако евентуално монархът откаже да узакони преврата. Но царят не създава проблеми на военните. Единствено успява да спаси от уволнение трима полковници от пригответения списък на лигата, състоящ се от 40 имена.^[114] Деветнадесетомайците предприемат радикални мерки. Те суспендират конституцията, Народното събрание е разпуснато, всички партии са забранени, в това число и националните организации, борещи се за правата на българите под чужда власт. ВМРО не оказва съпротива на правителството и армията, която конфискува голямо количество оръжие на организацията. Под ударите на новото правителство попадат и организациите на добруджанските и тракийските българи, които също са поставени извън рамките на закона. Само няколко месеца по-късно българинът Владо Черноземски във Франция извършва убийствен атентат срещу сръбския крал Александър. Черноземски е деец във ВМРО, но неговата задача първоначално не е била да извърши атентата, а само да помага на хърватите, които е трябвало да извършат убийството.^[115] Правителството на К. Георгиев остава на власт до 22 януари 1935 г. В съюза се появяват сериозни недоразумения по въпроса дали армията трябва да се изчисти от политическите си краски или не. Дамян Велчев, който е влиятелният човек във Военния съюз, губи позиции и е дезавоиран от колегите си. Новото правителство е оглавено от съюзния лидер ген. П. Златев.^[116] Скоро обаче става ясно, че генералът няма заложибите, необходими на един премиер. Само след няколко месеца на

21 април ген. Златев е принуден да отстъпи властта на Андрей Тошев. Това събитие е на практика победа на монарха над лигата, която губи позициите си в управлението на страната.^[117] През есента на 1935 г. царят избира нов ръководител на правителството. Човек, изиграл решителна роля за установяването на царския едноличен режим. Георги Къосеиванов през ноември 1935 г. създава правителство, имащо чиновнически характер. Последвалите през годините реконструкции също са в смисъл на безпартиен режим, който царят одобрява и насърчава.^[118] Окончателното сразяване на Военния съюз е на 3 март 1936 г., когато военният министър ген. Хр. Луков във Военния клуб официално оповестява неговото разтуряне. Така от политическата сцена изчезва твърде важен фактор, който е имал своя решаващ глас за управлението на страната след края на Първата световна война. Разтурянето на лигата допринася много за установяването на царския едноличен режим.^[119]

---

[114] Марков, г. Парола „Сабя“. С., 1992 г., с. 108–110. ↑

[115] Колектив. Македония — история и политическа съдба, т. 2. Ст. Загора, 1998 г., с. 205–206. ↑

[116] Марков, г. Парола „Сабя“. С., 1992 г., с. 122. ↑

[117] Пак там, с. 134–136. ↑

[118] Мигев, Вл. Утвърждаване на монархофашистката диктатура в България (1934–1936 г.). С., 1977 г., с. 124. ↑

[119] Марков, г. Парола „Сабя“. С., 1992 г., с. 174–175. ↑

16. БЪЛГАРИЯ В НАВЕЧЕРИЕТО НА ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

На 24 януари 1937 г. се подписва българо-югославски пакт за вечно приятелство. „Пактът малко поразхлаби обръча около България, макар че не отменяше задълженията на Югославия към Балканското съглашение в случай на негов конфликт с България.“^[120]

България следи промените във Версайската система и също има желание да се коригират някои клаузи, но управляващите са наясно, че между България и Германия има голяма разлика и едно и също поведение от двете страни едва ли ще се приеме еднакво от останалите държави. Така България започва да се въоръжава нелегално, като в това си действие получава подкрепа само от Германия. Стига се до 31 юли 1938 г., когато в Солун българският министър-председател и шефът на Балканското съглашение ген. Метаксас подписват Солунското споразумение, което на практика легализира българското въоръжаване, защото са отменени военните клаузи на Ньойския договор. Също така в споразумението е заложено, че всички проблеми между Балканското съглашение и България трябва да се уреждат без употребата на сила и се милитаризира тракийската област.^[121]

Безспорно за Солунското споразумение трябва да се отдаде заслуженото на Великобритания. Лондон иска да създаде съглашение на Балканите, в което България също трябва да влезе. Но българската страна има трудно разрешими териториални спорове със своите съседки. Ревизията на кошмарната Версайска система започва, а основният катализатор на промените е нова Германия, управлявана от нова идеология — нацизъм и нов водач — Хитлер. През март 1938 г. Германия поглъща Австрия и я превръща в провинция на Райха.^[122] В края на септември същата година с благословията на победителките от Първата световна война Франция, Англия и Италия, Германия откъсва Судетската област от Чехословакия и я присъединява към своята територия. Англичани и французи дълбоко се надяват, че новият

диктатор е доволен, но съвсем скоро им е писано да разберат, че с постоянни отстъпки и то за сметка на малките държави Хитлер няма да се укроти. В средата на март 1939 г. Германия се разправя и с Чехословакия.^[123] Мусолини, като разбира за ликвидирането на Чехословакия, го приема твърде болезнено, тъй като се смята за архитект на Мюнхенското споразумение от края на септември 1938 г. С ликвидирането на Чехословакия споразумението е потъпкано. Дуче възстановява равновесието между Рим и Берлин, след като в началото на април 1939 г. Италия окупира албанската територия.^[124] Войната приближава, а дори може да се каже, че е факт. Но за война са необходими воюващи, а такива все още няма, тъй като англо-френските съюзници постоянно отстъпват пред немския диктатор. България гледа на германските действия със симпатия, защото тя също търси решение на своите териториални ревандации. Правителството на Кьосеиванов определя външнополитическите цели на страната. На първо място се поставя възвръщането на Южна Добруджа, границата в Тракия от 1913 г. и накрая, и то евентуално, връщането на западните покрайнини. София гледа с надежда как Версайската система се срива, но не смее да предприеме никакви реални действия за решаване на териториалните си проблеми, защото разбира, че един грешен ход и съседите няма да се поколебаят сурово да я накажат. Външната политика на България трябва да бъде неутрална или поне да се внушава в международното пространство, че България води една неангажирана политика. Безспорно конците на външната политика на София се дърпат от цар Борис III, но и опитният в дипломатията министър-председател г. Кьосеиванов има заслуга за водената неутрална политика. През лятото на 1939 г. България показва, че към този момент няма намерение да се ангажира с която и да е Велика сила. Разбира се, тайно София изцяло подкрепя немските ходове, защото се надява на ревизия на собствените си граници, а се вижда, че подкрепа може да се получи от Берлин. В началото на юли министър-председателят Кьосеиванов прави визита в Германия. Още преди да се завърне в България, председателят на Народното събрание Ст. Мошанов потегля за Франция и Англия. Така в очите на Великите сили България изглежда неутрална, макар че не е трудно да се прогнозира какъв ще бъде нейният избор в решителния момент. Разбира се, Кьосеиванов е силно разярен от постъпката на Мошанов, защото в

Берлин веднага са щели да преценят, че след визитата на министър-председателя в Германия председателят на Парламента прави застрахователни посещения в Париж и Лондон. В началото на август българска парламентарна делегация посещава и СССР. Така случайно или не, през лятото на 1939 г. български политици посещават Берлин, Париж, Лондон и Москва. През пролетта и лятото на 1939 г. между СССР от една страна и Англия и Франция от друга се водят преговори за сключване на съюз, който трябваше да изиграе ролята на спирачка на прогресивно настъпващия нацизъм. Но в средата на август преговорите окончателно пропадат, а на 23 август е сключен пакт между СССР и Германия. Така тоталитарните системи излизат с едни гърди пред западните демокрации. България също най-вероятно има своята заслуга за сключването на пакта между Берлин и Москва чрез своя пълномощен министър в Берлин П. Драганов.^[125]

---

[120] Колектив. История на България през погледа на историците. С., 1993 г., с. 681. ↑

[121] Колектив. История на България В III тома, т. III. С., 1999 г., с. 589. ↑

[122] Семов, М. Великите сили и българската национална драма. С., 1991 г., с. 242. ↑

[123] Колектив. История на България В III тома, т. III. С., 1999 г., с. 590. ↑

[124] Димитров, И. Българо-италиански политически отношения (1922–1943 г.). С. 1996 г., с. 258. ↑

[125] Колектив. История на България през погледа на историците. С., 1993 г., с. 685. ↑

17. ОФИЦИАЛНОТО ИЗБУХВАНЕ

На 1 септември сутринта Вермахтът напада Полша, 2 дни по-късно, вече нямайки накъде да отстъпват, Великобритания и Франция обявяват война на Германия. По-късно и Червената армия заема част от полската територия и между СССР и Германия се подписва споразумение за новата граница между тях. В средата на септември България обявява неутралитет по отношение на военния конфликт. Това забавяне е най-вероятно в резултат на факта, че правителството иска да се ориентира в обстановката и правилно да прецени дали се отнася за локален конфликт или за мащабна война. България в този момент няма много варианти за действие. Нейните ходове се наблюдават под лупа от съседите, които знаят много добре за българските териториални аспирации и могат само за броени часове да приключат с България, ако тя не се държи миролюбиво. Така България на 15 септември 1939 г. обявява своя неутралитет по отношение на избухналата война. Първите месеци на войната са спокойни и не се водят военни действия. Поради този факт тя е наречена „странната война“, но през пролетта на 1940 г. войната придобива истинския си облик. Германската инвазия се разгръща в широк мащаб и Вермахтът окупира Дания, Норвегия, Белгия, Холандия, Люксембург и самата Франция също е сразена. Така на континента Германия вече няма конкуренция, Англия е натикана на своите острови, а тепърва трябва да се реши въпросът с Москва.^[126] Италия също решава да се намеси във войната и на 10 юни обявява война на Франция. През 1940 г. като че ли вече е съзрял за своето разрешение въпросът за Южна Добруджа. На 26 юни Москва връчва ултиматум на Букурещ — областите Бесарабия и Северна Буковина да се предадат на СССР. Румънците в началото имат амбиции да се противопоставят, но като разбират, че Берлин и Рим няма да ги подкрепят, се примиряват и така в края на юни 1940 г. Червената армия настъпва в споменатите територии. На 27 юли министър-председателят Б. Филов, заменил в средата на февруари 1940 г. вече неудобния на този пост г. Кьосеиванов, и външният

министър Ив. Попов се срещат с Хитлер и Рибентроп, които преди няколко дни са приели румънските ръководители и са им дали съвет да уредят спорния въпрос с България. След Берлин румънците посещават и Рим, където получават съвети в същия дух. Така София получава подкрепата на Германия за уреждане на въпроса с Южна Добруджа. Но Хитлер отказва да бъде арбитър между двете страни. Румънците са принудени да започнат преговори с България. След много увъртания и протакания от румънска страна най-сетне на 7 септември се подписва Крайовската спогодба, по силата на която Южна Добруджа отново се връща в територията на България.^[127] На 21 септември българската армия започва своето навлизане на възврънатата добруджанска територия. Само 20 дни след подписването на Крайовската спогодба се сключва пакт, който ще играе важна роля в следващите години. Към двете европейски агресивни сили се присъединява и Япония. Сключването на Тристранния пакт е белег, че Германия няма намерение да се задоволи с постигнатото дотук. В средата на октомври положението на България става твърде деликатно. Италианският диктатор решава, без да се допита до своя съюзник в Берлин, да се справи с Гърция. Мусолини праща писмо на цар Борис III, с което го уведомява за готвената акция срещу южната съседка на България. Писмото е в съобщителен тон, но, разбира се, Дуче се надява, че българският монарх ще се съгласи на съвместни действия и България ще си вземе териториите, към които има претенции. Но за зла участ на Мусолини българският цар е твърде предпазлив, за да се включи в подобна авантюра.^[128] Така италианската армия, която нахлува в края на октомври на гръцка територия, след първоначалното си настъпление започва да отстъпва пред гръцките войски, а България действително спомага на гърците със своя неутралитет. Също в средата на октомври 1940 г. в София пристига покана от Берлин страната да се присъедини към Тристранния пакт. По това време царят получава и писмо от английския крал, в което той изразява задоволство от водената от България политика, и че тази политика трябва да продължи, защото в противен случай има опасност българската територия да стане театър на военни действия.^[129] Царят успява да измъкне страната от тази сложна ситуация. България не се подвежда от италианските внушения и остава спокойна спрямо своята южна съседка. Царят пише лично писмо до Хитлер, в което го уверява, че няма полза от

присъединяването на България към пакта, защото в тази обстановка неутрална България най-добре може да спомогне на германските планове. Царят пише, че Хитлер трябва добре да помисли дали е наложително в този момент България да влезе в пакта, защото досегашната политика, водена от нея, държи в „шах“.^[130] българските и германските неприятели. На 17 ноември 1940 г. цар Борис заедно с министър Попов отиват на посещение при Хитлер и Рибентроп. Там се водят разговори по евентуалното присъединяване на България към пакта. Ако Хитлер се държи добре с българския монарх, това не може да се каже за Рибентроп, който се отнася доста безцеремонно с българския външен министър. Рибентроп иска от Попов да се съгласи България да подпише пакта, но Попов героично отстоява позицията си.^[131]

Приема се, че царят отива на срещата с Хитлер с Попов, а не с Филев, за да се избегнат решения още в Берхтесгаден. Царят казва на Хитлер, че за Вермахта е по-пряко да достигнат до Солун, като минат през Вардарската долина, а не през България. Според Ст. Груев „Царят не каза «не», а по-скоро «не сега».“^[132] Пак според същия автор след пет дни Първан Драганов предава на Хитлер отговора на българското правителство за принципно съгласие за влизане в пакта, но то да се осъществи на по-късен етап. Може с голяма доза увереност да се твърди, че царят се съгласява с присъединяването на България към Тристранния пакт, но успява да получи отсрочката, към която се стреми, а именно до пристигането на германските войски до границата на страната. Царят няма голям избор, защото или трябва да избере хитлеристката алтернатива, или просто да изложи страната на едно доста неясно бъдеще. На 12 ноември Вячеслав Молотов е на посещение при Хитлер. Там съветският дипломат изразява желание СССР да даде гаранции на България подобно на тези, които Германия е дала на Румъния, където от началото на октомври се настаняват нацистки военни части. Хитлер запитва дали българският цар е поискал подобни гаранции, както това са сторили румънските ръководители. След срещата в Берхтесгаден между Борис и Хитлер на 19 ноември съветското правителство връчва на българския пълномощен министър в Москва Стаменов предложение за сключване на пакт за взаимопомощ. Преди година тогавашният министър-

председател и министър на външните работи Георги Кьосеиванов отказва подобно предложение, като заявява, че още не е дошло времето за сключване на такъв пакт. Според Деканозов, заместника на Молотов, сега е настъпил подходящият момент за сключване на пакт. През лятото на 1940 г. такива пактове се сключват и с Прибалтийските републики, а след това те се анексират към СССР. Като се има предвид какъв е режимът в Москва, който не търпи монархическа форма на управление, а също така и страхът от балтизация на България, логично е категоричното решение за отказ на царя и силната четворка в кабинета, състояща се от министър-председателя Богдан Филов, външния министър Иван Попов, военния министър Теодоси Даскалов и вътрешния министър Петър Габровски.^[133]

На 23 ноември Попов изпраща отговора на Стаменов, в който се казва, че България не се чувства застрашена и не са необходими гаранции, а също така, че е поканена да влезе в Тристранния пакт и в момента се проучва това предложение. На 24 ноември в София пристига съветският дипломат Аркадий Соболев, който има за цел да връчи проектоспоразумението между Москва и София. На другия ден комунистите разгласяват текста на пакта и започва движение в негова защита. Москва е готова да отпаднат военните гаранции и единствено Москва да има такива по отношение на София. СССР няма нищо против присъединяването на България към Тристранния пакт. Дори може и самият СССР да влезе на по-късен етап. СССР признава териториалните аспирации на България.^[134] Георги Димитров, след разговор със съветските лидери Сталин и Молотов, изпраща телеграма до българските комунисти да развият широка пропагандаторска работа за приемане на съветското предложение за пакт. Българските комунисти предприемат мащабни действия за популяризирането на съветското предложение.^[135] Някои елементи от БРП не са ориентирани в общата обстановка и за тях все още Англия си остава подпалвачът на войната. БРП прокламира, че сключването на пакт със СССР няма да доведе до балтизация или болшевизация на страната.

---

^[126] Златев, М. Световните войни (1914–1918, 1939–1945 г.). С., 1998 г., с. 60. ↑

^[127] Рачев, Ст. Чърчил, България и Балканите (1939–1945 г.). С., 1998 г., с. 77–78. ↑

[128] Димитров, И., Българо-италиански политически отношения (1922–1943 г.). С. 1996, с. 322–325. ↑

[129] Рачев, Ст., Чърчил, България и Балканите (1939–1945 г.). С., 1998 г., с. 84. ↑

[130] Колектив. България — своенравният съюзник на Третия Райх. С., 1992 г., с. 12. ↑

[131] Димитров, И. Между Мюнхен и Потсдам. С., 1998 г., с. 40. ↑

[132] Груев, Ст. Корона от тръни. Царуването на Борис III (1918–1943 г.). С., 1991 г., с. 329. ↑

[133] Димитров, И. Между Мюнхен и Потсдам. С., 1998 г., с. 44–46. ↑

[134] Димитров, г. Дневник. С., 1997 г., с. 202. ↑

18. ФОРМАЛНОТО ПРИСЪЕДИНЯВАНЕ

Въпреки всички лавирания на царя, в началото на 1941 г. България е принудена да се определи. Б. Филев се среща с Рибентроп и Хитлер и води разговори по присъединяването на България към Тристранния пакт. Германия обещава като териториална придобивка на България Беломорската област. На 17 февруари в Анкара и в София „публично“ се обявява Българо-турска декларация за ненападение. Тази декларация е подписана със знанието на Берлин, а с тази стъпка българското правителство осигурява неутралитета на Турция при подготовяното присъединяване на България към пакта. Съставът на делегацията, определена да замине за подписването на договора, се променя поради заболяването на Попов. Той по принцип е настроен скептично към присъединяването на България към пакта, но в същото време не си подава оставката, а решава да се престори на болен, за да избегне заминаването за Виена. На 1 март в 13:30 ч в двореца Белведере българският министър-председател проф. Богдан Филев начело на българската делегация във Виена подписва протокол за присъединяването на България към Тристранния пакт. От страна на съюзниците протоколът се подписва от Рибентроп — министър на външните работи на Германия, граф Чано — министър на външните работи на Италия и японския посланик Ошима.^[136] На следващия ден правителственото мнозинство с „шумни овации“ ратифицира присъединяването на България към Тристранния пакт. Не се дава възможност на опозиционните депутати да изразят своя протест.^[137] Още на 1 март започва навлизането на германската армия в България. След присъединяването на България към Тристранния пакт Москва изразява своята отрицателна позиция, а на 5 март Англия преустановява дипломатическите си отношения със София.^[138]

Може би най-правилното решение в създалата се ситуация е именно това, което се взема от българските управляващи, България да се присъедини към агресорския пакт, но да избягва участие във военни операции. Разбира се, вариантът за въоръжен отпор срещу Вермахта е

само на теория, защото най-напред българската армия е твърде слаба и лошо въоръжена в сравнение с германската. На второ място защо България да се противопостави на Берлин? Та нали именно Германия е основният ревизор на Версайската система от диктати, а България се стреми именно към ревизия на клаузите на Ньойския договор. Излиза, че няма аргументирано становище за това, че България трябва да окаже военна съпротива на Германия. По-горното, разбира се, не изключва германофилството на правителството, управлявало по това време и особено на министър-председателя проф. Филов. Следващият вариант, който отново може да се разглежда като чисто теоретичен, е България да не се присъедини към Тристранния пакт, но да не оказва съпротива на Германия при преминаване на Вермахта през територията на страната. Това също не е възможно, защото в такъв случай управляващата клика ще бъде застрашена с евентуална смяна и на нейно място ще дойдат управляващи, които са крайни привърженици на Берлин. А ако се използва този вариант, не може да се очаква решаване на териториалните въпроси, към което България се стреми. Следващият вариант, който отново трябва да се разглежда в сферата на теорията, е България да бе сключила съглашение с Москва и по този начин да избегне германско настъпление през своята територия. Но къде е гаранцията, че при наличието на подобен пакт Германия ще се спре? Дори и така да бе, пак няма благоприятна почва за тясно сътрудничество между България и СССР. Царят изпитва ужас от комунизма, който отрича монархическата форма на управление. Така че ако управляващите искат да останат на своите позиции, няма вариант да се постигне споразумение между двете страни. А и примерът с Прибалтийските държави е твърде пресен, за да може да се успокоят управляващите среди в София и да предприемат по-сериозно сближение с Москва. При така изложените варианти може би единствено изгоден за България и управляващите в София е вариантът, който в крайна сметка е избран — присъединяване към Тристранния пакт и нареждане на страната в лагера на ревизионистически настроените страни, които вече придобиват облик на агресори.

На 25 март се случи онова, което България желаше, а именно правителството на Цветкович присъедини Югославия към Тристранния пакт. Но два дни по-късно на 27 март ген. Симович извърши преврат в западната ни съседка. Хитлер предприе

мълниеносни мерки. Още на 27 вечерта той подписа директива 25 за ликвидирането на Югославия. С териториални отстъпки във военната акция трябва да се привлекат България и Унгария. Същия ден българският пълномощен министър в Берлин Драганов е извикан на разговор с Хитлер и Рибентроп. Там му се заявява, че новото положение открива въпроса за Македония. На 6 април Вермахтът паралелно настъпи на югославска и гръцка територия и за броени дни се справи с техните армии. Армиите на двете съседки на България не бяха търпели военни ограничения след Първата световна война и въпреки това бяха смазани бързо и безкомпромисно от германската военна машина. Какво ли щеше да стане с България, ако евентуално управляващите бяха решили да окажат военна съпротива на германската армия? На 19 април Германия дава зелена светлина на София и българската армия започва да навлиза в новоосвободените земи. Беломорската област бе дадена на България като компенсация за влизането на страната в Тристранния пакт, а въпросът за Вардарска Македония се разреши внезапно най-вече посредством сръбската политика. Ако Югославия бе останала лоялна към Германия, този болезнен за България проблем нямаше да получи такова разрешение. Германия нямаше намерение да задоволи България за сметка на Югославия, но след като последната изневери на Тристранния пакт, Берлин реши сурово да накаже западната българска съседка. В Македония започнаха безкрайните търкания с италианците, които искаха да откъснат все повече и повече от територията на Македония и да я присъединят към тази на Албания.^[139] На 22 юни Хитлер прави груба грешка, като напада СССР, без да се е справил с Англия. В „История на България“ т. 3 от 1964 г. за бързото напредване на Вермахта и неподготвеността на Червената армия се обвинява Сталин, който решавал еднолично всички важни държавни и военни въпроси. Германия смята, че войната срещу СССР ще приключи бързо. Но немските сметки излизат грешни. Блицкригът се проваля и в началото на декември непобедимият Вермахт търпи поражение при Москва. Рано сутринта на 7 декември 1941 г. японските военновъздушни сили атакуваха американската военна база Пърл Харбър. На 8 декември САЩ обяви война на Япония. След това се присъедини и Англия. На 11 декември Германия обвини САЩ, че е нарушила своя неутралитет и по този начин е създадено положение на война. Берлин получи

подкрепата на Рим. След началото на войната със САЩ Германия изиска от страните, подписали Тристранния пакт, да се включат на страната на Япония. На 12 декември българското правителство взе пагубното решение да обяви война на САЩ и Англия. Според управляващите това е една хартиена война, която няма да има реални отрицателни последици за София. Те не знаеха, че с това си решение обричат страната в близко бъдеще на тежки бомбардировки. На следния ден мнозинството в Народното събрание одобри решението на правителството. В края на 1941 г. Германия иска от България да изпрати 3 дивизии да окупират Моравско и правителството се съгласи, като основната му мисъл бе, че избягва по-големи задължения.^[140] В Берлин не желаят окончателно да разрешат териториалните въпроси на България, защото за тях е по-удобно България да бъде в шах, за да може по-лесно да се подчинява на немските искания. Германия издава политическа карта на „Дунавското пространство“, която се отнася за април 1942 г. Там териториите на Македония и Тракия, присъединени към България, са дадени само под българско административно управление, а границите са посочени като временни. През април 1942 г. царят извършва правителствена реконструкция. От кабинета са извадени колебливият външен министър Ив. Попов, а другата съществена промяна е смяната на военния министър ген. Даскалов с ген. Михов. Външното министерство се поема от Филов, който запазва поста си на министър-председател.^[141] Промяната идва след посещение на царя при Хитлер. Дали немците са инспиратори на правителствената рокада не може да се каже еднозначно, а може и самият монарх да иска да представи промените като германско давление. Една от основните цели, стоящи пред нацистите, е радикалното решаване на еврейския въпрос. Приблизително 6 Милиона евреи от всички завладени от Германия и нейните съюзници територии са унищожени. Създават се лагери на смъртта, в които се докарват евреи отвсякъде. Газовите камери поглъщат милиони човешки същества, които загиват само поради това, че принадлежат към определен народ. България успява да спаси своите евреи, но трябва да се отбележи, че са спасени само евреите от старите предели на държавата, а еврейското население от новоприсъединените земи е подложено на изстребление. Може би най-важна роля в спасяването на евреите от старите предели изиграва мартенската акция на

подпредседателя на Парламента Димитър Пешев от 1943 г., който пише протестно писмо, подписано от 42-ма правителствени народни представители. Едва ли Пешев е действал без знанието на двореца, но въпреки неговото бламиране и отказа на някои депутати от подписите си, акцията за спасяването живота на повече от 8000 български евреи може да се нарече успешна за разлика от техните събратя от новоприсъединените територии, които се доставят до р. Дунав на български влакове, а оттам ги поемат хитлеристите.^[142] В края на януари и началото на февруари 1943 г. завършва грандиозната битка за Сталинград. Контранастъплението на съветските войски, започнало на 19 ноември 1942 г., довежда до обкръжаването на голяма немска войска. Успешната за Червената армия сталинградска операция довежда до пленяването на повече от 91 000 немци. Сталинградската битка фактически е преломът във войната. От този момент нататък Вермахтът бавно, но сигурно започва да губи позиции и да отстъпва. Българският министър-председател Б. Филов определя загубената битка по-скоро като психологическо поражение, без да му отдава особено военно значение.^[143] В края на 1942 г. и румънци, и унгарци започват да си мислят за сепаративен мир със съюзниците. Те предлагат на Италия също да се включи в тази акция, но Мусолини отказва, а Чано, който е съпричастен към тази идея, е свален от поста външен министър заедно с останалите „пораженски“ министри. На 10 юли започва дебаркирането на англо-американските войски на о. Сицилия, на 25 юли Виктор Емануил заменя Мусолини с Бадوليو. През септември се подписва безусловната капитулация на Италия. Хитлер решава да помогне на своя съюзник. Мусолини е освободен от германците и на 23 септември застава начело на създадената Италианска социална република, разположена на територията на Северна и Централна Италия.^[144] Германия изисква от своите сателити новосъздадената република да бъде призната с решение от 27 септември. Българското правителство признава републиката, но в същото време не скъсва отношенията си с кралското правителство.

---

[0] Пак там, с. 203. ↑

[136] Филов, Б. Дневник. С., 1986 г., с. 254–255. ↑

[137] Димитров, И. Буржоазната опозиция (1939–1944 г.). С., 1997 г., с. 55–56.. ↑

[138] Рачев, Ст. Чърчил, България и Балканите (1939–1945 г.). С., 1998 г., с. 117–118. ↑

[139] Сирков, Д. Международните отношения на България 1 март — 22 юни 1941 г. Външната политика на България (1978–1944 г.). С. 1978 г., с. 396. ↑

[140] Димитров, И. Българо-италиански политически отношения (1922–1943 г.). С. 1996, с. 354. ↑

[141] Груев, Ст. Корона от тръни. Царуването на Борис III (1918–1943 г.). С., 1991 г., с. 380. ↑

[142] Димитров, И. Между Мюнхен и Потсдам. С., 1998 г., с. 80–81. ↑

[143] Филов, Б. Дневник. С., 1986 г., с. 516. ↑

[144] Димитров, И. Българо-италиански политически отношения (1922–1943 г.). С. 1996, с. 362–365. ↑

19. ЦАРСКАТА КОНЧИНА

Сутринта на 14 август, 1943 г. цар Борис отлита за Главната квартира и се връща на 15 август следобед. Това е 3-тото посещение на монарха при Фюрера за тази година. Вечерта Филев е на аудиенция при царя, който е недоволен от визитата си в Главната квартира. Няколко дни след завръщането си от срещата с Хитлер царят заболява. Повикани са специалисти от Берлин и Виена, но състоянието му се влошава и на 28 август следобед той издъхва.^[145] Първоначално болестта на царя се пази в тайна и едва на 26 август се издава официално комюнике, че царят е болен. Комюникето е лаконично и се появява в пресата на 27 август.^[146] Царската смърт и особено фактът, че тя идва след среща с Хитлер, буди различни мнения сред историците, а и не само сред тях. Но няма доказателства, потвърждаващи едно или друго предположение. Някои приписват на царя думи, които той е произнесъл преди да изпадне в кома, че е водил борба с Хитлер за предпазване на България. Друга версия е, че царят е отровен, но от кого? Според някои — от германците, според други — от англичаните, според трети — от руснаците. Там, където липсват ясни факти, се развихря фантазията на някои автори и по логични за тях пътища те успяват да сглобят пъзела. Факт е обаче, че царската смърт не променя отношението на България към Германия. Може ли тогава царят да е отстранен от германците, защото е искал да се отскубне от бавно, но сигурно потъващия германски кораб? Едва ли това е възможно, защото Германия все още е твърде силна, а царят прекалено предпазлив, за да рискува да подложи страната на едно германско окупиране. На СССР едва ли в този момент им е било до това да отстраняват българския монарх, чиято смърт с нищо не променя конюнктурата. Същото може да се каже и за Англия.

---

[145] Царица Йоанна, Спомени. С., 1991 г., с. 124. ↑

[146] В. „Утро“, бр. 10, 212 от 27 август 1943 г. С. 1, комюникето гласи:

Н. В. ЦАРЯТ ЗАБОЛЯЛ

Снощното официално съобщение

Снощи в 10,30 ч. се издаде следното официално съобщение. Н. В. Царят от три дни е сериозно болен. Лечението му е поверено на най-добрите специалисти.

20. СЛЕД СМЪРТТА НА ЦАРЯ

След смъртта на царя бе необходимо да се преустрои ръководството на държавата. Малолетният Симеон не можеше да управлява самостоятелно и по Конституция трябваше да се избере регентски съвет. За регенти бяха избрани Б. Филов, който ставаше най-силният човек в държавата след царската кончина, княз Кирил и ген. Н. Михов. Така съставеното регентство бе в нарушение на Конституцията по два пункта. Най-напред регентството трябва да се избира от Велико, а не от обикновено народно събрание, какъвто е даденият случай. На второ място, княз Кирил също няма право да бъде регент, тъй като е член на царската фамилия и не е заемал нито един от постове, посочени в Конституцията и даващи право на хората, които са ги заемали, да бъдат избирани за регенти. За министър-председател е определен досегашният финансов министър Добри Божилов. Така оформилата се конюнктура с нищо не вещаеше някаква промяна във външната политика на страната, но трябва да се спомене, че в управлението не бяха допуснати да влязат крайни германофили, които можеха още по-здраво да прикрепят страната към Германия, която бавно, но сигурно губеше войната.^[147] През есента на 1943 г. над България надвисна нова опасност. Започнаха опустошителни съюзнически бомбардировки, които на моменти се превръщаха в тероризъм над страната, тъй като бяха бомбардирани мирно население и граждански обекти. Като най-масирана бомбардировка се сочи тази от 10 януари 1944 г.^[148] През април и май 1944 г. от Москва се връчиха поредица от ноти към българското правителство. СССР твърдеше, че българските летища и пристанища се използват от германската армия. Но тези обвинения бяха отхвърлени от правителството. След това СССР поиска възстановяване на съветското консулство във Варна и откриването на такива в Бургас и Русе, но правителството постави условие за развитие на икономическите съветско-български отношения. Фактически съветската нотна офанзива от април и май 1944 г. доведе до падането на Божиловото правителство. Начело на

новия кабинет застана Иван Багрянов, който смяташе, че еднакво добре може да комуникира както с Москва, така и с Берлин.^[149] На 6 юни положението на Германия стана още по-неудържимо. Англия и САЩ най-сетне откриха втория фронт срещу Вермахта във Франция. В края на юли новото правителство даде съгласие за възстановяване на съветското консулство във Варна, което на този етап да има район на действие както Варна, така също Русе и Бургас. Ако това правителство имаше за цел да подготви завоя на България и безболезненото излизане на страната от губещия лагер, то действията му бяха твърде нерешителни, а от друга страна и възможностите му бяха твърде малки, тъй като на територията на страната все още имаше германски военни формирования. Но все пак правителството се реши и през август изпрати в Турция бившия председател на XXIV-то ОНС Ст. Мошанов, който трябваше да влезе в контакт със съюзниците и да разбере при какви условия България може да излезе от войната.

---

[147] Янев, И. Външната политика на България през Втората световна война в българската историческа литература (1938–1944 г.). С., 2006 г., с. 158–161. ↑

[148] Рачев, Ст. Чърчил, България и Балканите (1939–1945 г.). С., 1998 г., с. 218. ↑

[149] Димитров, И. Буржоазната опозиция (1939–1944 г.). С., 1997 г., с. 166–167. ↑

21. КРАЯТ НА ЕДИН СТРОЙ

Събитията се развиха мълниеносно. На 23 август Румъния капитулира и Червената армия се озова на Дунава. На 26 август правителството обяви неутралитет по отношение на германо-съветската война и съобщи, че се намира във връзка със страните, с които България е в положение на война. Регентите се ориентираха към съставяне на ново правителство, което трябваше да бъде от средите на опозицията. За министър-председател се определи земеделският лидер Константин Муравиев, който трябваше да състави кабинет на Националната концентрация, т.е. в новото правителство да влязат всички опозиционни формации. Но комунистите отказаха да влязат в Муравиевото правителство. Така на 2 септември Муравиев представи новото правителство на регентите. На 5 септември СССР обяви война на България. С този акт Москва намери формалния повод Червената армия да настъпи на българска територия. Същия ден правителството скъса отношенията си с Германия и взе решение да търси примирие от Съветския съюз. Правителството взе решение да обяви война на Германия, но това решение влизаше в сила от 8 септември поради военни съображения.^[150] На 6, 7, 8 септември започнаха вътрешни протести. Разбиваха се затвори и се освобождаваха политическите затворници, започнаха стачки на работници. От 7 септември започна стачката на миньорите в Перник, която се разрастваше все повече и повече. На 8 срещу 9 септември българските комунисти свалиха Муравиевото правителство и го замениха с това на ОФ. Министър-председател стана Кимон Георгиев от „Звено“. В българската историческа литература се срещат различни определения за идването на ОФ на власт. В т.Нар. марксистическа историография се срещат определенията народно въстание и революция, а в историографията след 1989 г. се среща и определението преврат. Въстание, революция, преврат, пронунциаменто, пуч или както и да се нарече събитието от 9 септември 1944 г. Факт е, че това е промяна, определила историята на България за четири десетилетия и половина. На 9 септември един

политически, социален и икономически строй бе заменен с коренно различен. Но тази промяна става възможна не защото българските комунисти я налагат, а защото Великите сили са се споразумели България да бъде в съветската сфера на влияние. Новото правителство е съставено в разрез с Конституцията, а и новото регентство, назначено от правителството на ОФ, също е противоконституционно, но това едва ли интересува някого по онова време. Българската армия е включена в състава на III-ти Украински фронт и на 5 октомври в Крайова се сключва спогодба между Югославия и България, която урежда военните операции на българската армия на югославска територия вече не като окупатор, а като съюзник срещу нацистите. След като СССР обявява война на България, въпросът със сключване на примирието придобива нов облик. Ст. Мошанов, който от края на август се намира в Кайро за преговори с англичаните и американците, се завръща в България, тъй като вече мисията му е приключила, а новото място за водене на преговорите е определено да бъде съветската столица.^[151] В Москва се сключва примирието между България и съюзниците на 28 октомври 1944 г.^[152] Българският военен корпус е евакуиран от Беломорската област. Българската армия се включва във войната срещу Германия. Така започва участието на България в т.нар. Отечествена война, в която много българи намират смъртта си. Но тези жертви със сигурност допринасят за благоприятното положение на страната след приключването на войната срещу Германия.

Българската външна политика в навечерието и през Втората световна война е въпрос, който ще продължи да вълнува историците и за в бъдеще. Безспорно това е един от най-интересните периоди от новата ни история.

България не може да си позволи собствена външнополитическа линия в посочения период, тъй като нейното статукво е определено 20 години по-рано с подписването на Ньойския диктат, по силата на който от българската държава са откъснати исконни български парчета земя. Пак по силата на този диктат страната ни трябва да плаща непосилни репарации. Защо се стига до този диктат, е друг въпрос, но трябва ли победителките да накажат по толкова жесток начин загубилите Първата световна война и по този начин да положат основите на следващия опустошителен военен конфликт? Помъчиха ли се

победителките в междучасието между двете големи войни да привлекат България на своя страна? Разбира се, че не. Те подкрепяха съседите на България, които бяха готови във всеки момент да се разправят със своята слаба съседка, ако тя прояви признаци на ревизионизъм. При тази обстановка странно ли е, че българските управляващи виждат единствен лъч светлина в Германия, която губи Първата световна война и която също е наказана от победителите — Англия и Франция. Но Германия е Велика сила, а България не е, и затова трябва внимателно да преценява всеки свой ход. Като че ли съвсем резонна е българската политика, която все повече се прогерманизира. След като Англия и Франция не желаят да спечелят държавата ни на своя страна, а по отношение на сближение със СССР управляващите в София не желаят и да чуят, то единственият път изглежда, че е довчерашната злополучна съюзница Германия. Именно чрез Германия България може да търси решение на своите ревизионистични планове. Българските управляващи начело с цар Борис III са извънредно предпазливи да не направят погрешна стъпка и да хвърлят страната във войната. Случайно или не, през лятото на 1939 г. в Берлин, Москва, Париж и Лондон се озоваха български политици. А само след година България си възвръща по мирен път Южна Добруджа. Тази територия България приема от Германия, а не от СССР или Англия, които също признават справедливите български ревандации. Това бе може би най-яркото доказателство, че България искаше да върви с Райха, а не с някоя друга Велика сила. Но дори българското желание да бе различно, то нямаше как да се реализира, тъй като Англия едва си поема дъх от германските атаки, а за СССР царят не иска и да чуе. Той още помни какво се случва с последния руски император и негов кръстник след Октомврийската революция. През цялата война българските управляващи съумяват да предпазят България да стане театър на военни действия и ако не бе безумието на управляващите да обявят война на Англия и САЩ, тя можеше да избегне опустошителните бомбардировки от 1943–1944 г. Наградата на България за ролята ѝ на немски сателит са нови територии, към които страната ни има справедливи претенции. Но Германия не желае да реши българските териториални въпроси, а предпочита да държи управляващите в шах, като единствено предоставя за администриране новите земи. След края на войната Германия щеше да пречертае

новите граници. Дали тогава България щеше да бъде задоволена, само можем да гадаем, но като се има предвид, че тя играеше ролята си на сателит нелюбопитно, но и не така, както желаеха в Берлин, има известни съмнения, че немците биха задоволили изцяло българските териториални искания. Преломът във войната през 1943 г. поохладя ентусиазма на българските политици с прогермански настроения, а след смъртта на царя гърбът съвсем пада. Още повече че царската смърт идва след посещение при Фюрера, това дава основание за разпространяване на слухове за насилствена смърт. От своя страна германците също започват да разпространяват версии за смъртта на царя и по такъв начин и до днес витае съмнение за неестествената царска кончина. На базата на известните исторически материали може да се заключи, че смъртта на царя е по-скоро естествена в резултат на все по-комплициращата се обстановка. Като се има предвид царската политика, която винаги е подчинена на лавиране и изчакване, и като разбира, че германският кораб бавно, но сигурно потъва, а с него и българският сателит, на царя му е станало ясно, че път за спасение няма. Най-вероятно това заключение и голямото напрежение довеждат до смъртта му. Дали ако царят не е починал година преди коренната промяна от 9 септември, щеше да остане жив, е трудно да се каже. Но може да се предположи, че като се има предвид съдбата на Николай II и на царския брат княз Кирил, царското оцеляване е съмнително. За деветосептемврийската политическа, социална и икономическа промяна нямат заслуга българските комунисти, които я извършват. България се озовава в ролята на пешка на Великите сили, които предопределят нейната съдба за четири десетилетия и половина, като решават страната да бъде в съветската сфера на влияние. Това е период, който все още усилено се изследва от историците и се дават диаметрално противоположни оценки. Но, разбира се, в бъдеще историческата наука ще даде най-правилната преценка за режима, управлявал след 1944 г. След 9 септември българската армия дава своя принос за разгрома на нацизма и безспорно десетките хиляди убити и ранени български воители допринасят за по-благоприятното положение на страната след края на войната. България дори запазва Южна Добруджа, територия, която придобива месеци преди влизането си в Тристранния пакт. Но тази територия е отстъпена от Румъния, която е

също германски сателит. Какво ли щеше да бъде положението на това парче земя, ако Румъния бе на страната на съюзниците?

През периода на Втората световна война България води разумна външна политика, тъй като няма много алтернативи. Разбира се, по никакъв начин не трябва да се отричат на управляващите тяхното германофилство и тяхната съветска фобия. И ако не може да се избегне присъединяването на страната към агресорския пакт, то не е необходимо да се допуска голямата грешка да бъде обявена война на Великобритания и САЩ. Дали България можеше по-рано да излезе от германската орбита, е твърде съмнително, защото ако бе направила по-решителен опит през пролетта и лятото на 1944 г., това можеше да й струва твърде скъпо. Едва ли немците биха се поколебали да заменят управляващата клика с крайни привърженици на Райха.

В годините на Втората световна война България се опитваше да води разумна външна политика. Но не бива да се подценява фактът, че тя е една малка страна, а не Велика сила и отгоре на всичко това страна, която бе сред загубилите Първата световна война. И ако не бе грубата грешка на управляващите от декември 1941 г. страната можеше дори да се размине с опустошителните съюзнически бомбардировки.

---

[150] Янев, И. Външната политика на България през Втората световна война в българската историческа литература (1938–1944 г.). С. 2006 г., с. 205. ↑

[151] Мошанов, Ст. Моята мисия в Кайро. С., 1991 г., с. 384. ↑

[152] Тошкова, В. Примирието с България 28 октомври 1944 г. Известия на държавните архиви, т. 68. С., 1994 г., с. 71. ↑

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Историята на България в рамките на тези 66 години е твърде разнообразна. Най-напред еуфорията от освобождението. Веднага след това тежкият удар на Берлинския конгрес. Липсата на политическа класа, която да спомогне за бързото възстановяване на държавата. Многобройните интереси от страна на Великите сили, които биха искали да диктуват случващото се на Балканите. Но неопитността на управляващите изиграва и положителна роля за историята на страната, защото ако начело на страната не бяха млад княз и неопитни политици, едва ли щяха по подобен начин да подкрепят Съединението. Неопитната българска армия не се стряска от добре екипираната сръбска войска и успява безкомпромисно да надделее и да постави Белград на колене. В края на XIX и началото на XX в. българската държава търпи развитие. Въпреки външните фактори родните управници успяват да наложат идентичност на новото княжество. Стамболов не се колебае дори пред освободителката. 30 години след Освобождението княжеството и формално отхвърля властта на Високата порта и става независимо царство. Този подем продължава до 1912 г., когато изпъква ярко липсата на управленски традиции. С лека ръка предимството на страната на Балканите е пропиляно от нейните политици със сключването на неизгодни военни договори. Идва Балканската война, в която българската армия безапелационно се справя с аскера. Но след това идва и Междусъюзническата война, в която България се озовава в незавидно положение. Ако трагизмът не бе толкова голям, ситуацията можеше да се нарече комична — война едновременно с всички свои съседи. Наистина това е прецедент в световната история. От този момент нататък България не може да достигне онова първенство в региона отпреди войните. Шанс за реванш срещу съседите се явява Първата световна война, но за жалост България избира губещия лагер. Наложените тежки репарации и териториални корекции водят до силно обезличаване на страната на Балканите. Между двете големи войни на двадесетото столетие

България не можа да постигне своето реабилитиране пред победителите от Първата световна война. А и не бе желана от същите, защото нямаше да се задоволи с голи думи. Тя желаше териториалните несправедливости да се поправят и исконните български земи, дадени на съседите по силата на един диктат, да ѝ бъдат върнати. Затова не беше изненада, че София гледаше със симпатия Хитлер, който се зае да прекрои картата на стария континент. Дори и тогава опитите на Западните демокрации за привличане на България в техния лагер бяха плахи и на думи. Но цар Борис III беше изключително предпазлив политик, той знаеше много добре какво стори неговия отец преди 2 десетилетия и не искаше отново да доведе страната до национална катастрофа. По силата на обстоятелствата България подписа Тристранния пакт, но нито един български войник не отиде да се сражава срещу съюзническите армии. Великите сили обаче решиха, че след края на войната страната остава в съветската орбита. Така това решение предопредели съдбата на България за следващите 45 години. Новите управляващи нямаха никаква заслуга, че са начело на държавата. Те просто бяха част от плановете на Великите сили. Но за да се наложи новият строй, който нямаше нищо общо с предишния, се налагаше тотална чистка. Тя засегна армията, интелигенцията, частната собственост и въобще всички направления на обществения живот. И по подобие отпреди 66 години се налагаше новите управляващи да се учат на политика, но този път те разполагаха с учител в лицето на Москва. Дали строят, който се наложи след 9.09.1944 г., е удачен за човечеството е въпрос, който продължава да вълнува много хора и учени. Но факт е, че България след Втората световна война, въпреки че бе прогермански сателит, не изгуби свои територии. Страната продължи да играе ролята си на сателит, но този път просъветски.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Бобев, Б. Записки по история на България (1878–1944 г.). С., 1992 г.
2. В. „Утро“, бр. 10, 212 от 27 август 1943 г.
3. Георгиев, В., Трифонов, Ст. История на българите 1878–1944 г. в документи, т. 1, ч. 2. С., 1996 г.
4. Георгиев, В. Развитие на политическата система на България (1918–1944 г.). България 1300. С., 1981 г.
5. Гоцев, Д. Идеята за автономия като тактика в програмите на националноосвободителното движение в Македония и Одринско (1893–1941 г.). С., 1983 г.
6. Гоцев, Д. Националноосвободителната борба в Македония (1912–1915 г.). С., 1981 г.
7. Груев, Ст. Корона от тръни. Царуването на Борис III (1918–1943 г.). С., 1991 г.
8. Димитров, г. Дневник. С., 1997 г.
9. Димитров, И. Буржоазната опозиция (1939–1944 г.). С., 1997 г.
10. Димитров, И. Българо-италиански политически отношения (1922–1943 г.). С. 1996 г.
11. Димитров, И. Князът, конституцията и народът. С., 1972 г.
12. Димитров, И. Между Мюнхен и Потсдам. С., 1998 г.
13. Златев, М. Световните войни (1914–1918, 1939–1945 г.). С., 1998 г.
14. Кесяков, Б., Николов, Д. Ньойски договор с обяснителни бележки. С., 1994 г.
15. Колектив. България — своенравният съюзник на Третия Райх. С., 1992 г.
16. Колектив. История на България през погледа на историците. С., 1993 г.
17. Колектив. История на България, т. 2. С., 1995 г.
18. Колектив. История на България В III тома, т. III, С., 1999 г.
19. Колектив. История на България, т. 7. С., 1991 г.

20. Колектив. История на България, т. 8. С., 1999 г.
21. Колектив. Кратка история на България. С., 1969 г.
22. Колектив. Македония — история и политическа съдба, т. 1. Стара Загора, 1994 г.
23. Колектив. Македония — история и политическа съдба, т. 2. Стара Загора, 1998 г.
24. Колектив. Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи (1878–1944 г.). т. 1. С., 1994 г.
25. Колектив. Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи (1878–1944 г.). т. 2. С., 1995 г.
26. Колектив. Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи (1878–1944 г.). т. 3. С., 1997 г.
27. Колектив. Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи (1878–1944 г.). т. 4. С., 2003 г.
28. Марков г. Парола „Сабя“. С., 1992 г.
29. Мигев, Вл. Утвърждаване на монархофашистката диктатура в България (1934–1936 г.). С., 1977 г.
30. Митев, Пл. Българското възраждане. С., 1999 г.
31. Мошанов, Ст. Моята мисия в Кайро. С., 1991 г.
32. Палешутски, К. Македонското освободително движение след Първата световна война (1918–1924 г.). С., 1993 г.
33. Петрова, Д. Самостоятелното управление на БЗНС. С., 1988 г.
34. Рачев, Ст. Чърчил, България и Балканите (1939–1945 г.). С., 1998 г.
35. Семов, М. Великите сили и българската национална драма. С., 1991 г.
36. Сирков, Д. Международните отношения на България 1 март — 22 юни 1941 г. Външната политика на България (1978–1944 г.). С. 1978 г.
37. Стателова, Е., Пантев, А. Съединението на княжество България с Източна Румелия. С., 1995 г.
38. Тошкова, В. Примирието с България 28 октомври 1944 г. Известия на държавните архиви, т. 68. С., 1994 г.
39. Трифонов, Ст. Българско националноосвободително движение в Тракия. С., 1988 г.
40. Царица Йоанна, Спомени. С., 1991 г.
41. Филов, Б. Дневник. С., 1986 г.

42. Янев, И. Външната политика на България през Втората световна война в българската историческа литература (1938–1944 г.). С., 2006 г.

SUMMARY

From the Crescent to the Red Star offers a brief presentation of Bulgarian history concerning the period after the liberation in 1878 up to 1944, the year when socialist government was established in the country.

The most significant historical episodes in these 66 years are discussed. The information that is presented is addressed mostly to all those who would like to have a glimpse at Bulgarian history during the time between the liberation and communism. All of the evidence is based on reliable scientific publications, a list of which is offered at the end. Notes aim to direct the reader to the sources where he or she can find more detailed information about a certain event. The total number of bibliographic units used is 42, and the notes are 152. Structurally, in order to make it more comprehensible, the text is divided into 21 parts. The preface is written by the indisputable authority in the field of history, Prof. DSc. Nina Dyulgerova, to whom the author addresses his profound gratitude. The book contains a conclusion and a short summary. The table of contents and the summary are translated in English.

Important points during the period are the Unification and its legalization, the struggles of Bulgarians under Ottoman domination for liberation, the pronouncement of independence, the unsuccessful wars for national unification and the participation of Bulgaria in the Second World War. It becomes obvious that during the first half of the period the country made considerable progress and became a leader in the Balkans. However, because of hazardous political actions, the leadership has been unconditionally lost, along with many victims and vast territories. Bulgaria could no longer play the leading role in South-East Europe.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.